

SANAYİ PLANLARINDAN 1947 TÜRKİYE İKTİSADİ KALKINMA PLANI'NA: BİR DÖNÜŞÜMÜN KISA BİR ÖYKÜSÜ

B. Ali EŞİYOK*

“...Devlet şimendiferleri, bazı yerlerde ve bazı mahsuller için, yaktığı kömür parasını çıkarmayacak kadar ucuz tarife ile nakleder. Devlet elinde olmayan bir şimendiferin böyle bir tedbir almasına imkân var mıdır? Bu misallerle, devletçilik aleyhindeki en büyük iddiayı izzah etmiş oluyorum: Hususi müesseseler daima kârlı çalışanlar ve devlet müesseseleri daima masraflı ve zararlı olur, iddiası.- Bütün memleketin menfaatine tedbir alırken bazen yaktığı kömürün bedelini veya inhisarın varidatını düşünmemek vaziyetinde kalan Devlet, elbette serbest bir bezirgân gibi, birçok ahvalde kâr etmeyecektir. Bundan daha tabii ne vardır? Ve zaten devletçiliğin memleket için en büyük bir faydası da, ancak bazı ahvalde bu kadar cesurane tedbirler almasının mümkün olması ile izzah edilebilir...”²¹

Uluslararası işbölümüne dayalı kapitalist dünya sisteminde, gelişmiş ülkeler ile azgelişmiş ülkeler arasındaki kalkınma farklılıkları daha da derinleşmekte, bu süreçten azgelişmiş ülkeler olumsuz etkilenmektedir. Türkiye’de 1930’lu yıllarda uygulanan planlamaya dayalı, devletçi sanayileşme modeli kapitalist dünya sisteminin büyük bunalımla karşı karşıya kaldığı bir dönemde gerçekleşmiştir. Başka bir anlatımla, merkez kapitalist ülkelerin derin bir krizle karşı karşıya kaldığı, kapitalist blokta henüz hegemonik bir gücün ortaya çıkmadığı bir dönemde, Türkiye dünya kapitalist sisteminde görece bir kopuş ile Cumhuriyet tarihinin en parlak sanayileşme hızını yakalamıştır. İkinci Dünya Savaşı’nın başlamasıyla İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı uygulanamamış, savaş sonrası gündeme gelen ve 1930’lu yılların Sanayi Planları gibi kalkınma için sanayileşmeyi öncelikli hedef olarak öngören 1946 İvedikli Sanayi Planı değişen uluslararası koşullar ve ülke içinde ticaret ve tarım burjuvazisinin artan iktisadi ve siyasi nüfuzu sonucu tasfiye edilerek, 1947 Türkiye İktisadi Kalkınma Planı hazırlanmıştır. 1947 Planı, dış finansmanı esas alan, sanayi yerine tarıma, planlama yerine piyasaya, demiryolları yerine karayollarına öncelik veren ve yeni uluslararası işbölümü ile uyumlu bir dönemin, 1950’li yılların öncül çalışması gibidir. 1947 Planı uygulanmaya konmadığı halde temel yönelimleri açısından, Türkiye’nin savaş sonrası iktisadi politikalarını belirleyen temel belge niteliğindedir.

Anahtar Sözcükler: Sanayi Planları, 1947 Türkiye İktisadi Kalkınma Planı, Kadro.

* Ekonomist.

² İsmet İnönü, “Firkamızın Devletçilik Vasfı”, *Kadro*, 2(22), 1933, 4-6.

Piyasa mekanizmasına dayalı kapitalist dünya sistemi az gelişmiş ülkelerin ekonomik sorunlarını aşmada yetersiz kalmakta, az gelişmiş ekonomilerin kalkınma sorunları daha da ağırlaşmaktadır. 1930'lu yıllarda gelişmiş ülkeler arasındaki paylaşım mücadelelerinin yoğunlaşarak sürdüğü bir konjonktürde ve kapitalist dünya sisteminde henüz hegemonik bir gücün ortaya çıkmadığı bir tarih kesitinde, Türkiye merkez kapitalist ülkelerden *koparak* ve *bağımsız* bir sanayileşme stratejisi uygulayarak, Cumhuriyet tarihinin en parlak sanayileşme dönemlerinden birini yakalamıştır. 1930'lu yıllarda gündeme gelen bu sanayileşme modeli İkinci Dünya Savaşı'nın başlaması ile sona ermiştir.

Savaş sonrası gündeme gelen ve 1930'lu yılların sanayi planları gibi, sanayileşmeyi öncelikli hedef olarak öngören 1946 İvedili Sanayi Planı uluslararası işbölümünde değişen hegemonik-sistemik ağırlık noktaları sonucunda tasfiye edilmiş, bunun yerine 1947 Türkiye İktisadi Kalkınma Planı hazırlanmıştır. 1947 Planı uygulamaya konmadığı halde, Türkiye'nin savaş sonrası iktisadi politikalarının kristalize olduğu bir dönemin ana yönelimlerini ortaya koyması açısından temel belgelerden biri olarak görülmelidir.

Türkiye'nin sanayileşme serüveninin en temel dönemlerinden birini temsil eden devletçi sanayileşme dönemini ve bu dönemin sonunda gündeme gelen dönüşümü ve bu dönüşümün kristalize olduğu Türkiye İktisadi Kalkınma Planı'nı incelemeyi hedefleyen bu yazı beş bölüm altında kurgulanmıştır. Yazının girişi izleyen ikinci bölümünde Birinci ve İkinci Beş Yıllık Sanayi Planları incelenirken, üçüncü bölümün konusunu Kadrocu planlama ve bu anlayışın somutluk kazandığı 1946 İvedili Sanayi Planı'nın incelenmesi oluşturmaktadır. 1930'lu yıllarda hazırlanan Birinci ve İkinci Beş Yıllık Sanayi Planları'ndan ve 1946 İvedili Sanayi Planı'nından kopuşu ifade eden 1947 Türkiye İktisadi Kalkınma Planı dördüncü bölümde çözümlenirken, beşinci ve son bölümde ise çalışmanın bulguları değerlendirilmektedir.

PLANLAR VE AKTÖRLERİ

Çalışmanın ana temasını oluşturan sanayi planlarına ve Türkiye İktisadi Kalkınma Planı'na ilişkin dönemlerin bir birine karışmaması için her bir plana ilişkin temel özelliklerin çalışmanın başlangıcında verilmesinin yararlı olacağı düşünülmüş, bu bağlamda ilk dört plana ilişkin ana çizgiler Tablo 1'de gösterilmiştir.

Tablo 1: Sanayi Planları ve Türkiye İktisadi Kalkınma Planı'nın Temel Özellikleri

	Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı (BBYSP)	İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı (İBYSP)	1946 İvedili Sanayi Planı (1946 İSP)	1947 Türkiye İktisadi Kalkınma Planı (1947 TTKP)
Sürükleyici Sektör	Sanayi	Sanayi ve Enerji	Sanayi	Tarım, enerji ve ulaştırma
Kalkınma Paradigması	Planlamaya dayalı, korumacı, devletçi sanayileşme	Planlamaya dayalı, korumacı, devletçi sanayileşme	Planlamaya dayalı, korumacı, devletçi sanayileşme	Piyasa merkezli, dışa açık, liberal politikalar temelinde dünya ekonomisine eklemlenme
	Uluslararası işbölümünün dışında sanayileşme hedefi	Uluslararası işbölümünün dışında sanayileşme hedefi	Uluslararası işbölümünün dışında sanayileşme hedefi	Tarım sektörü temelinde, Uluslararası işbölümüne uygun uzmanlaşma
Finansman (iç/dış)	İç finansman	İç finansman	İç finansman	İç ve dış finansman (Marshall Planı çerçevesinde finansman arayışı)
Kalkınmada Temel Aktör	Devlet	Devlet	Devlet	Özel
Kapsadığı Dönem	1934–1938	1939–1943	1945–46	1948–1952
Plan Anlayışı	Kısmi/sektörel	Kısmi/sektörel, ancak BBYSP'na göre daha ayrıntılı.	Kısmi/sektörel, ancak ilk iki plana göre daha kapsamlı, bir "iş planı" niteliğinde	Kısmi/sektörel ancak ilk üç plana göre daha kapsamlı, makro büyüklüklerle ilişkilendirilmiş, ancak makro plan değil

Kaynak: Tarafımızdan düzenlendi.

DEVLETÇİ SANAYİLEŞME VE BEŞ YILLIK SANAYİ PLANLARI

1923–1929 döneminde³ özel birikime dayalı sanayileşme modelinin başarısızlıkla sonuçlanması, 1929 krizinin yarattığı olumsuz etkiler, Osmanlı borçlarının ödenmeye başlanması, 1929'dan sonra gümrükler

³ 1923-1929 döneminin iktisat politikalarına ilişkin ayrıntılı olarak bkz. Doğan Avcıoğlu, *Türkiye'nin Düzeni, Dün-Bugün-Yarın*, Tekin Yayınevi, Ankara, 1984; Korkut Boratav, "1923-1939 Yıllarının İktisat Politikası Açısından Dönemlendirilmesi", *Atatürk Döneminin Ekonomik ve Toplumsal Tarihiyle İlgili Sorunlar Sempozyumu*, Yüksek İktisat ve Ticaret Mektebi Mezunları Derneği, İstanbul, 1977; Korkut Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi 1908–2002*, İmge Kitabevi, Ankara, 2003; Korkut Boratav, *Türkiye'de Devletçilik*, İmge Kitabevi, Ankara, 2006; Tefik Çavdar, *Türkiye Ekonomisinin Tarihi 1900–1960*, İmge Kitabevi, Ankara, 2003; A. Aydın Çeçen, Suut Doğruel ve Fatma Doğruel, *Türkiye'de Ekonomik Büyüme Yapısal Değişme ve Kriz*, Ege Yayınları, 1996; Haldun Gülağ, *Gelişme Stratejileri ve Gelişme İdeolojileri*, Yurt Yayınları, Ankara, 1987; Gülten Kazgan, *Tanzimat'tan XXI.Yüzyıla Türkiye Ekonomisi*, Altın Kitaplar, İstanbul, 1999; Bilsay Kuruç, *Belgelerle Türkiye İktisat Politikası (1929-1932)*, AÜSBF Yayınları, 1.Cilt, Ankara,1988; Bilsay Kuruç, *Mustafa Kemal Döneminde Ekonomi*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1987; Çağlar Keyder, *Dünya Ekonomisinin İçerisinde Türkiye:1923–1929*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1993; Gündüz Ökçün, *Türkiye İktisat Kongresi-1923 İzmir, Haberler, Belgeler, Yorumlar*, AÜSBF Yayını, Yayın No:262, Ankara, 1968; Yahya Sezai Tezel, *Cumhuriyet Döneminin İktisat Tarihi (1923-1950)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1994; Oktay Yenal, *Cumhuriyetin İktisat Tarihi*, Homer Kitabevi, İstanbul, 2003; Stefanos Yerasimos, *Az gelişmişlik Sürecinde Türkiye*, Cilt:3, Gözlem Yayınevi, İstanbul, 1974.

üzerinde özerkliğin kazanılması, ödemeler dengesinde meydana gelen açıklar, Sovyetler Birliği'nde planlı sanayileşme sayesinde yakalanan tempolu kalkınma hızları ve 1929 krizinin etkilerinden kurtulmak için merkez ülkelerin uyguladıkları müdahaleci iktisat politikaları gibi bir dizi gelişme, korumaya dayalı devletçi sanayileşme modelinin uygulanmasını önceleyen temel olgular olmuştur.⁴³ Kuşkusuz planlamaya dayalı devletçi sanayileşme modelinin gündeme gelmesinde sayılan faktörlerden en belirleyici olanı 1929 dünya ekonomik bunalımıdır. Dünya ekonomisini derinden sarsan sistemik kriz sonucunda, Türkiye'nin birincil mallardan oluşan ihracatına olan talep daralmış, tarımsal ürünler iç ve dış piyasalarda önemli düzeylere varan fiyat şokları ile karşı karşıya kalmıştır.⁴⁴ Kriz koşulları hükümetin dış ticaret ve kambiyo rejimi üzerinde daha geniş denetim önlemleri almasına neden olmuş, bu gelişme korumacılık stratejisine geçişi hızlandırmıştır. Diğer taraftan ithalata bağlı olan temel tüketim mallarında (şeker, un, dokuma vs.) halkın krizin yarattığı olumsuz gelişmelerden daha fazla etkilenmemesi

⁴⁴ Tekeli ve İlkin'in belirttiği gibi, İnönü'nün Sivas konuşmasını yaparak henüz devletçiliği ilan etmediği, devletin özel sanayiye koruyarak kalkınmanın sağlanabileceğine ilişkin inancın henüz sarsılmadığı bir konjonktürde, 22 Nisan 1930 yılında toplanan Birinci Sanayi Kongresi'nde iki temel amaç hedeflenmektedir: Bir sanayi programı geliştirmek ve sanayicilerin ticaret kesiminden ayrı örgütlenmesine öncülük etmek. Kongre sektör esasına göre örgütlenirken, biri genel sanayi politikası üzerine olmak üzere 17 ihtisac encümeni seçilmiş, her encümenin hazırladığı rapor genel kurulda konuşularak kabul edilmiştir. Sanayinin modernleştirilmesi konusunda sanayi encümeni görüş belirtirken şu tespiti yapmaktadır: "Türkiye'de sermaye terakümü gayet ağır inkişaf ediyor. Onun için milli sayın zaten mahdud olan senelik mahsulünü gayri iktisadi serait altında işliyen teşebbüslere yatırmak iktisadi inkişafımızın temposunu geriletir. İşte buna mani olmak için encümenimiz şu tedbirleri teklif ediyor: 1. Asgari on senelik bir sanayi teşvik programı tespiti. Türkiye'de hangi sanayi şubeleri en ziyade inkişafa müsaittir? Hangi sanayi şubelerine en ziyade muhtaç bulunmaktayız? Ve hangilerini evvelâ, nerelerde ve ne mikyasta tesise başlamalıyız? Bu suallerin cevapları esaslı ve etraflı bir tetkik neticesinde verildi mi o vakit sermaye plasmanı işi bir intizam altına alınabilir. Çünkü o vakit her kim bir fabrika kurmak isterse bu plânın bir parçasını tatbik etmekle mükellef olacaktır... Bu suretle hem ferdin hususi menfaati daha iyi temin edilmiş olur hem de cemiyetin... Bu birinci tedbiri tamamlamak maksadile; 2) Bir sanayi tesisatı tetkik ve murakabe merkezi teşkili. Fabrika tesis etmek isteyen her şahıs veya grup veya resmi belediyeler her şeyden evvel bu merkeze müracaatla fabrikanın mahiyeti; kabiliyeti, plâni, teknik cihazı, tesis mahalli, sabit ve mütehavvil sermayesi, rantabilite hesapları, teknik idaresi hakkında bütün malumatı vermeğe mecbur olmalıdır. Ancak bütün bu esaslar bu merkez tarafından tasvip edildikten sonradır ki fabrikanın temeli atılabilmelidir. Bu merkezin teklif edeceği tadilat muhakkak surette yapılmalıdır. Ve tasvip etmediği hiçbir teşebbüse müsaade verilmemelidir" (İlhan Tekeli ve Selim İlkin, *1929 Dünya Buhranında Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları*, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, 1983, Ankara, s.123-124). Sanayi kongresine sunulan bu öneriler özel sektör yoluyla sanayileşmek isteğinin bir plana tabi olması yaklaşımına dayanmakta idi. Başka bir anlatımla, hazırlanacak sanayi ana planına özel girişimcilerin uyması hedeflenmektedir.

için devlet üretici bir aktör olarak ekonomiye müdahale etmiş, bununla eş zamanlı olarak yabancı şirketler de millileştirilmiştir.⁵ Temel tüketim malları ile birlikte ağır sanayiye yönelik ilk yatırımların gündeme geldiği 1930–1939 dönemi, planlamaya dayalı, korumacı-devletçi sanayileşme modeli⁶ olarak tanımlanmaktadır.

Atatürk'ün 1931 yılında Cumhuriyet Halk Fırkası'nın İzmir Vilayet Kongresi'nde yaptığı konuşma, 1930'lu yıllarda uygulanacak olan devletçilik politikalarının önemini belirtmektedir:

“...Fıkramızın takip ettiği program, bir istikametten tamamı ile demokratik halkçı bir program olmakla beraber iktisadi noktai nazardan devletçidir. Bu itibarla firkamızın müstenit olan Hükümeti Cumhuriyeti'nin her noktai nazardan vatandaşların hayatı ile, istikbal ile refah ile alâkadar olması tabiidir. Halkımız tab'an devletçidir ki her türlü ihtiyacı devletten talep etmek için kendisinde bir hak görüyor. Bu itibarla milletimizin tebayii ile firkamızın programında tamamile bir mutabakat vardır. Bu istikametten yürüyeceğiz ve muvaffak olacağımızda şüphe yoktur.”⁷

Hiç kuşkusuz, 1930'lu yıllarda uygulanacak olan korumacı ve devletçi politikaların arkasındaki mantığı en iyi şekilde ifade eden belgelerden birisi de Kadro Dergisi'nin Teşrinievvel 1933 tarihli 22. sayısının

⁵ Millileştirme politikası korumacılık ve devletçilik sentezinden türetilen sanayileşme stratejisinin en temel unsurlarından biri olmuş, bir çok yabancı şirket millileştirilerek satın alınmıştır. Avcıoğlu'na göre “Devletçiliğin şeref hânesine bir de imtiyazlı yabancı şirketlerin millileştirilmesi yazılmalıdır” (Avcıoğlu, a.g.k.,s.453). Yabancı şirketlerin millileştirilmeleri sonucunda geniş bir devlet sektörü oluşmuştur. Devletçi dönemde millileştirilerek satın alınan şirketlerin dökümü aşağıda Tablo 2'de gösterilmiştir.

Tablo 2: Devletçi Dönemde Millileştirilen Kuruluşlar (1931-1939)

Tarih	Kuruluşun Adı
1931	Mudanya- Bursa Demiryolu T.A.Ş
1933	İstanbul Türk Anonim Su Şirketi
1933	İzmir Rıhtım Şirketi
1934	İzmir Kasaba ve Temdidi hattı
1934	İstanbul Rıhtım, Dok ve Antrepo T.A.Ş
1935	Aydın Demiryolu Şirketi
1936	İstanbul Telefon T.A.Ş
1937	Ereğli Şirketi (Ereğli Limanı, Zonguldak-Çatalağzı Demiryolu hattı ve kömür madeni işletmeleri)
1937	Şark Demiryolları T.A.Ş
1938	İzmir Telefon T.A.Ş
1938	Üsküdar ve Kadıköy Elektrik T.A.Ş
1938	İstanbul Elektrik T.A.Ş
1939	İstanbul Tramvay Şirketi
1939	İstanbul Türk Anonim Tünel Şirketi
1939	Ankara Elektrik, Ankara Havagazı ve Adana Elektrik T.A.Ş
1939	Bursa ve Müttehit Elektrik T.A.Ş
1939	Ilıca İskele-Palamutluk Demiryolu T.A.Ş

Kaynak: Avcıoğlu, a.g.k., s.454-455'den hareketle düzenlendi.

⁶ Boratav, *Türkiye...*, s.60.

⁷ Kuruç, *Belgelerle...*, s.132.

da, Başvekil İsmet ismiyle yayınlanan “Fırkamızın Devletçilik Vasfı” isimli makaledir. Dergi tarafından “Bu makaleyi Başvekil İsmet Paşa Hz. mecmuamız için lütuf buyurmuşlardır” diyerek sunulan yazı “devletçilik” ve “müdahale” nedenlerini açıklamaktadır:

“İktisatta devletçilik, bana her şeyden önce bir müdafaa vasıtası olarak kendini gösterdi...İktisatta devletçiliği yalnız müdafaa gibi muhafazakâr bir açıdan değil, ilerlemek ve inkişaf etmek gibi genişleyici politika içinde müspet ve en müessir vasıta sayıyoruz...Memleketin muhtaç olduğu sanayii, teşkilâtı, ve-saiti, devletin yardımcı nezareti ve hatta doğrudan doğruya teşebbüsü olmaksızın kurabilmeyi, safdil olanlar düşünebilir. Asır, çok amansızdır. Ve seneler geçtikçe, zamanın insafsızlığı azalmıyor; her hududu aşacak kadar azgınlaşıyor. Geri ve eksik vasait içinde bırakılmış olan kahraman ve büyük bir milletin sanayini ve iktisadi düzenlerini, devletin bütün vasıtaları ve imkânları ile bir an evvel vücuda getirmek, taşıdığımız vazifelerin en ağırı ve en mühimmidir. Türlü krizlerden dolayı, en serbest nice müesseseleri, senelerden beri, sert fırtınalara karşı tutunduran, DEVLET’tir. Ticaret gibi en serbest sahada, dar vaziyete düşen tüccarları (meselâ tütün tüccarlarını) korumak için, hükümet, geçen senelerde hususi tedbirler almıştır. İnhisarlar, her sene hasat zamanında, piyasaya müdahale ederler. Ve, bir sene, «devlet inhisarı» ve «devletçilik» aleyhinde hayalât kuran nice müteşebbisler görmüşümdür ki, mevsiminde inhisarların piyasaya müdahale etmesi için, bütün idraklerini sarf ederler. Devlet şimendiferleri, bazı yerlerde ve bazı mahsuller için, yaktığı kömür parasını çıkarmayacak kadar ucuz tarife ile nakleder. Devlet elinde olmayan bir şimendiferin böyle bir tedbir almasına imkan var mıdır? Bu misallerle, devletçilik aleyhindeki en büyük iddiayı izyah etmiş oluyorum: Hususi müesseseler daima kârlı çalışırlar ve devlet müesseseleri daima masraflı ve zararlı olur, iddiası. Bütün memleketin menfaatine tedbir alırken bazen yaktığı kömürün bedelini veya inhisarın varidatını düşünmemek vaziyetinde kalan Devlet, elbette serbest bir bezirgân gibi, birçok ahvalde kâr etmeyecektir. Bundan daha tabii ne vardır? Ve zaten devletçiliğin memleket için en büyük bir faydası da, ancak bazı ahvalde bu kadar cesurane tedbirler almasının mümkün olması ile izyah edilebilir...”⁸

Başvekil İsmet, “İktisatta devletçilik, bana her şeyden önce bir müdafaa vasıtası olarak kendini gösterdi” sözleri ile devletçilik uygulamasının kriz yıllarında “her şeyden önce” bir savunma aracı olarak uygulandığını göstermektedir. 1929 yılında ortaya çıkan ve tüm dünyayı etkisi altına alan büyük bunalıma karşı bir savunma aracı. İsmet Paşa yazısında, 1945 sonrası kalkınma iktisadı ile birlikte gündeme gelecek olan “kalkınmacı devlet” kavramını, “Geri ve eksik vasait içinde bırakılmış olan kahraman ve büyük bir milletin sanayini ve iktisadi düzenlerini, devletin bütün vasıtaları ve imkânları ile bir an evvel vücuda getirmek, taşıdığımız vazifelerin en ağırı ve en mühimidir” sözleriyle

8 İnönü, a.g.m., s.4-6.

ortaya koymaktadır. Başvekil, serbest piyasayı savunanlara karşı devletçilik yanında tavır alırken, devlet ile özel kesimin iktisadi amaçları arasındaki şu temel farklılığa işaret etmektedir: “Bütün memleketin menfaatine tedbir alırken bazen yaktığı kömürün bedelini veya inhisarın varidatını düşünmemek vaziyetinde kalan Devlet, elbette *serbest bir bezirgân gibi*, birçok ahvalde kâr etmeyecektir. Bundan daha tabii ne vardır⁹”. İsmet Paşa bu sözleri ile tüm toplumu ilgilendiren kamusal çıkar ve kalkınma gibi stratejik ulusal öncelikler söz konusu olduğunda, kâr/zarar hesaplarının anlamını yitireceğini, stratejik amaçlar için devlet işletmeciliğine dayalı müdahalelerinin yapılabileceğini savunmakta, 1930’lu yıllarda uygulanacak olan devletçi politikaların gerekçelerini vezir bir şekilde ortaya koymaktadır.

BİRİNCİ VE İKİNCİ BEŞ YILLIK SANAYİ PLANLARI

Bu alt bölümün konusunu devletçilik ve korumacılık sentezinden türetilen sanayileşme stratejisinin en temel aracı olan BBYSP ve İBYSP’nin değerlendirilmesi oluşturmaktadır.

Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı

Planlamaya dayalı devletçi, korumacı sanayileşme modeli, 1933 yılında hazırlanan Sanayileşme Programı doğrultusunda 1934 yılında uygulanmaya konmuştur.

9 Devletçi, korumacı politikaların oluşum sürecine ve bu politikaların özelliklerine ilişkin ayrıntılı olarak bkz. Doğan Avcıoğlu, *Türkiye’nin.....*; Ahmet Hamdi Başar, *İktisadi Devletçilik*, C.1, Matbaacılık ve Neşriyat Türk Anonim Şirketi, 1931; Ahmet Hamdi Başar, *İktisadi Devletçilik*, C.2, Matbaacılık ve Neşriyat Türk Anonim Şirketi, 1933; Korkut Boratav, *Türkiye’de....*; Korkut Boratav, *Türkiye.....*; Korkut Boratav “Büyük Dünya Bunalımı İçinde Türkiye’nin Sanayileşme ve Gelişme Sorunları: 1929-1939”, *Makine Mühendisleri Odası Sanayi Kongresi*, 1976, Ankara, s.3-15; Haldun Derin, *Türkiye’de Devletçilik*, Çituri Biraderler Basımevi, İstanbul, 1940; Muhlis Ete, “Devletçilik ve Plânlı İktisat”, *Ekonominin Bugünkü Meseleleri*, İstanbul Üniversitesi Hukuk ve İktisadiyat Enstitüsü Neşriyatı, 1934, s.92-118; İsmet İnönü “Fırkamızın.....”; İnan, *Türkiye Cumhuriyeti’nin İkinci Sanayi Planı 1936*, TTK Yayını, Ankara, 1973; Gülten Kazgan, *Tanzimat’tan XXI.Yüzyıla Türkiye Ekonomisi*, Altın Kitaplar, İstanbul, 1999; Çağlar Keyder, *Türkiye’de Devlet ve Sınıflar*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1989; Bilsay Kuruç, “1930’ların Sanayi Hareketinde Unutulanlar ve Az Bilinenler”, *75 Yılda Çarklardan Chipler’e*, Tarih Vakfı Yayınları, 1999, s.85-106; Bilsay Kuruç, *Mustafa.....*; Bilsay Kuruç, *Belgelerle Türkiye İktisat Politikası (1933-1935)*, AÜSBF Yayınları, Cilt 2, Ankara, 1993; Recep Peker, “Devletçilik”, *Cumhuriyet Halk Fırkası Programlarının İzahı, Hakimiyeti Millîye*, Ankara, 1931, s.13-15; Mustafa Sönmez, *Kapitalist Devlet İşletmeleri ve Türkiye*, Tüm İktisatçılar Birliği Yayınları, Ankara, 1978; Özcan Şabudak, *Unutulmuş Bir Devletçi İktisat Vekili-Mustafa Şeref Özkan*, Libra Kitapçılık ve Yayıncılık, İstanbul, 2009; İlhan Tekeli ve Selim İlkin, *Uygulamaya Geçerken Türkiye’de Devletçiliğin Oluşumu*, Türkiye Belgesel İktisat Tarihi Serisi, No.3, ODTÜ Yayını, Ankara, 1982; Taner Timur, *Türk Devrimi ve Sonrası, 1919-46*, Doğan, Ankara, 1971; Y.Sezai Tezel, *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1994; Y.N Rozaliyev, *Türkiye’de Kapitalizmin Gelişme Özellikleri 1923-1960*, (Çev.Azer Yaran), Onur Yayınları, Ankara, 1978.

1932 yılının Mayıs ayında İsmet Paşa'nın Sovyetler Birliği'ne giderek sanayileşme girişimlerine teknik ve kredi desteği sağlaması sonucunda planlı sanayileşmeye dayalı kalkınma modeli açısından önemli bir aşama kaydedilmiş, 1932 yılında Sovyetler Birliği'nden gelen teknik kurulların yardımı ile kurulacak sanayilerin türü, teknolojisi ve yer seçimini içeren raporlar hazırlanmıştır. İnönü, 1930'lu yıllarda sanayileşmenin planlama yolu ile gerçekleştirilmesinde Sovyetler Birliği'nin rolünü belirtmektedir:

“Plan meselesini, 1932’de Rusya’ya yaptığım seyahatin başlıca hedeflerinden biri olarak düşünmüşümdür... İktisadi buhran devreleri, bizim plan hususundaki görüşümüzü ve ihtiyacımızı meydana çıkaran önemli seneler olmuştur. Ruslar planın malî kaynaklarını nasıl buluyorlar, şimdiye kadar planın ne gibi neticeler almışlardır, bugünkü durumları nedir, kendi ihtiyacımıza ve halimize göre çıkaracağımız neticeler ve tedbirler ne olabilir? Rusya seyahatinde başlıca hedefim bunları keşfetmeye çalışmak olmuştur. Nitekim Sovyet Rusya’dan planı, ihtiyacımıza göre ciddi bir tedbir olarak düşünmek gerektiği kanaati ve kararı ile döndüm... Profesör Orlof başkanlığında bir heyet Türkiye’ye geldi ve 3-4 ay gibi kısa bir zamanda bize olumlu, uygulanması mümkün bir plan verdi... Sovyet uzman heyeti daha mühim olarak, bize demir çelik endüstrisine girmek lüzumunu telkin etmiş, bu yola götürmüştür. Görüşmemiz esnasında bana, memlekette demir ve çelik endüstrisini kurmak lüzumunu anlattığı zaman memleketin bu endüstriyi kuracak halde bulunduğunu kesin olarak temin etmiştir.”¹⁰

Türkiye'nin 1930'lu yıllarda yaşadığı planlama deneyimi, Sovyetler Birliği ile birlikte dünyada yaşanan ilk planlama deneyimlerinden biri olmuştur. Modern planlama tekniği kullanılarak hazırlanan makro planlıktan¹¹ ziyade projeler topluluğu¹² olarak görülebilecek BBYSP, temel tüketim maddelerinin yurtiçinde üretilmesini öngören ithal ikameci

¹⁰ İnönü, *Cumhuriyetin İlk Yılları-II*, Cumhuriyet Gazetesi Yayını, İstanbul, 1998.

¹¹ Yalçın Küçük'ün belirttiği gibi, planların biçimi, onların oluştuğu tarihsel koşullardan soyutlanarak anlaşılabilir. Önemli olan planların hedefleri ve bu hedefleri yakalamadaki başarısıdır (Yalçın Küçük, *Planlama, Kalkınma ve Türkiye*, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1985, s.248). Kuruç'a göre ise “O tarihlerde Türkiye’de bir ‘makro plan’ üzerinde düşünebilmek söz konusu olamaz. Ancak, sanayi programından beklenen şey bir güçlü lokomotif etkisiyle ekonominin birbirine bağlantılı, ama durağan ve gelişmemiş sektörlerini canlandırarak, bir karşılıklı etkileşim yaratarak ekonomiyi geliştirebilmektir” (Kuruç, *Belgelerle.....*, Cilt 2, s.LXVIII).

¹² Plan’da yatırım kararları sektör düzeyinde değil, proje bazında ele alınmıştır. Bu nedenle kapasite ve yer seçimine de yer verilmiştir. Plan’ın yer seçimi kararlarında, 3 temel kriterin kullanıldığı anlaşılmaktadır: “Ekonomik nedenlerle ifade edilen en az maliyet ilkesi”, “geri kalmış ve bölgelerin geliştirilmesi ilkesi” ve “milli savunma gerekleri”ne uygunluk ilkesi. Konuya ilişkin ayrıntılı olarak bkz. İlhan Tekeli ve Selim İlkin, *Uygulamaya Geçerken Türkiye’de Devletçiliğin Oluşumu*, Türkiye Belgesel İktisat Tarihi Serisi, No.3, ODTÜ Yayını, Ankara, 1982. Günçe’ye göre Birinci ve İkinci Sanayi Planları “proje koleksiyonu” idi (Ergin Günçe, “Türkiye’de Planlamanın Dünü-Bugünü-Yarını”, *Toplum ve Bilim*, Sayı.14, 1981, s.88).

bir anlayışla hazırlanmış, dokuma, maden, seramik, selüloz ve kimya sektörlerinde kamuya ait 20 kadar tesisin kurulması öngörülmüştür. BBYSP’nda öngörülen yatırımların finansmanı için ise İş Bankası ve Sümerbank görevlendirilmiştir. Sanayileşmenin kamu finansman ayağını oluşturan kuruluşlardan Sümerbank genel direktörü Nurullah Esat Sümer, 1936 yılında sanayileşmek için planlamanın önemine ve üretici bir aktör olarak devletin işlevine işaret etmektedir:

“Türkiye’nin fiili ve vazih (olup biten ve açık) bir hedef olarak endüstrileşme hareketi, devletin yüksek otoritesinin millet ekonomisine müdahalesi ile başlar. Bu müdahalenin mevzuu, Türkiye’de ana sanayiye devlet eliyle kurmak ve Türkiye’yi hava gibi, su gibi ve güneş gibi artık ihmal edilemez birer ihtiyaç halini almış olan ana sanayi branşlarında muhtar (kendi ayağı üzerinde durur) bir hâle getirmekten ibarettir. Türkiye’nin... bir ortaçağ ekonomisi vardı. Ziraat kısır, ormanlar harap, madenler metruk (terk edilmiş), tezgâhlar kırık ve memleket تنها idi. Bu manzara yüzündendir ki, emperyalist politikaya dayanan ekonomi nizamı, bu memlekete bir sömürge gözü ile bakar oldu ve burada bir nevi politik boyunduruk tesisine kalkıştı. Cumhuriyet bunu bir hamlede yıktı. Türkiye’de organik ve planlı bir ekonominin yaratılmasını da bizzat devlet eline aldı.”¹³

BBYSP’nın sunuş bölümünde yapılan değerlendirme “bağımsız” sanayileşme stratejisinin mantığını ortaya koymakta, Türkiye’nin bağımlı ve az gelişmiş bir ülke olduğu tespiti yapılarak, 1929 krizinin yarattığı konjonktürün az gelişmiş ülkelerin sanayileşmesi açısından tarihi bir fırsat yarattığı belirtilmektedir. Plan’da “büyük sanayici memleketlerin” krizden çıkması ile birlikte tekrar kendi aralarında birleşerek az gelişmiş ülkelerin sanayileşmelerini engelleyecekleri vurgulanmakta, “ziraatçı memleketin” tarımsal ve hammadde üretimine dayalı emek ve kaynak yoğun sektörlerde uzmanlaşmasını öngören uluslararası işbölümüne karşı çıkılmaktadır:

“...Büyük sanayici memleketler... ziraatçı memleketleri her zaman için hammadde müstahsili mevkiinde bırakmak ve bu memleketlerin piyasalarına hâkim olmak davasında müttefiktirler. Bu itibarla, ziraatçı memleketlerin bu silkinme hareketlerine, er geç, set çekmek hususunda siyasi nüfuzlarını kullanmakta da birleşeceklerdir. Bilhassa bu hakikat muhtaç olduğumuz sanayii, zaman kaybetmeden kurmak için en mühim muharrikimizdir.”¹⁴

¹³ Bilsay Kuruç, *Mustafa ...*, s.114.

¹⁴ Afet İnan, *Devletçilik İlkesi ve Türkiye Cumhuriyeti’nin Birinci Sanayi Planı*, TTK Yayını, Ankara, 1972, s.10. Resmî bir belge niteliğinde olan BBYSP’nda ileri sürülen görüşlerin, 1950’li yıllarda Bağımlılık Okulu tarafından ileri sürülen temel tezleri henüz 1930’lu yıllarda ifade ettiği görülmektedir. Başka bir anlatımla, Metropol ülkeleri derinden sarsan büyük bunalım sonunda, çevre ülkelerinin ithal ikameci sanayileşme stratejisi izleyerek sanayide önemli gelişmeler göstermiş olmaları ve ilk kez kendi iç dinamiklerine dayalı bağımsız bir sanayileşme imkanını yakalamış olmaları, 1950 sonrasında Bağımlılık Okulunun temel tezlerinden birisidir

BBYSP'nın sanayileşme stratejisi ithal malların ikamesine dayanmaktadır. Bu nedenle öncelikle yatırım mallarının üretimi değil, temel tüketim (özellikle üç beyaz; un, şeker ve tuz) mallarının üretimi hedeflenmektedir. BBYSP'nın "mümeyyiz vasıfları" İBYSP'nda şu şekilde ifade edilmiştir: "1) Esas hammaddeleri memlekette yetişen veya şimdilik yetişmemekle beraber kısa bir zamanda dahilde temini mümkün görülen sanayi kolları ele alınmıştır. 2) Bunlar büyük ve teknik kuvvete ihtiyaç gösteren sanayiden olduklarından, tesisleri devlete veya milli müesseslere bırakılmıştır. Bu sanayimiz ziraat sahasında da muvazi bir faaliyet zemini yaratacaktır. 3) Kurulmasına karar verilen sanayinin istihsal kapasitesi memleket ihtiyaç ve istihlak ile mütenasiptir."¹⁵

8 Ocak 1934 yılında iktisat vekili tarafından kamuoyuna sunulan BBYSP'nın "umumi kısmı"nda kurulması planlanan ana sanayi beş grup altında toplanmıştır: (a) Mensucat sanayii (pamuk, kendir, yün), (b) Maadin sanayii (demir, sömi kok kömürü, kömür müştekatı, baktır, (c) Selüloz sanayii (selüloz, kağıt ve karton, suni ipek), (d) Seramik sanayii (şişe, cam ve porselen), (e) Kimya sanayii (zac yağı, klor, sud kostik, süper fosfat). Plan'da sabit sermaye yatırımları için ayrılan fonun %36'sının tekstil, %23'ünün demir ve %41'nin ise diğer sek-

(Boratav, *Türkiye...*, s.65; Boratav, *Türkiye'de...*, s.161; Mustafa Türkeş, "Kadro Dergisi", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, Kemalizm 2*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001, s.472). Bağımlılık Okulu'nun oluşum sürecinde, Economic Commission for Latin America (ECLA) tarafından geliştirilen *dışticaret hadleri ve tarımdan sanayiye kaynak aktarımı*, Frank'ın geliştirdiği *metropol-uydu ilişkisi*, Amin'in geliştirdiği *merkez-çevre ilişkisi*, Cardosa'nın geliştirdiği *bağımlılık içinde gelişme*, Baran'ın geliştirdiği *büyümenin ekonomi politiği* ve Wallerstein'in geliştirdiği *dünya sistemi* kavramları merkezi kavramları oluşturmaktadır. Kurama göre az gelişmiş / çevre ülkelerinin kendi iç dinamiklerine dayalı bağımsız bir sanayileşme gerçekleştirmeleri mümkün değildir. XV. Yüzyılda başlayarak oluşmaya başlayan dünya ekonomik sistemi çevre ülkelerini bu dünya sisteminin parçası (uydusu) haline getirerek "az gelişmişliğin gelişmesi" ve "eşit olmayan gelişme" sonucunda bağımsız politika izleme imkanlarını ortadan kaldırarak kalkınmalarını engellemiştir. Bağımlılık Okuluna ilişkin detaylı olarak bkz. Samir Amin, *Unequal Development: An Essay on the Social Formation of Peripheral Capitalism*, The Harvest Press; Paul Baran, *Büyümenin Ekonomi Politikası*, (Çev: Ergin Günçe), May Yayınları, İstanbul, 1974; Fernando Henrique Cardoso, "The Consumption of Dependency Theory in the United States", *Latin America Research Review*, 12 (3), s.7-24; Andre Gunder Frank, *Capitalism and Underdevelopment in Latin America*, Monthly Review Press, New York, 1967; Andre Gunder Frank "Az gelişmişliğin Gelişmesi", *Az gelişmişlik ve Emperyalizm*, (Der. A.Aksoy), Gözlem Yayınları, İstanbul, 1975; Haldun Gülaıp, "Bağımlılık ve Dünya-Sistemi Teorileri: Frank ile Wallerstein'in Eleştirisi", *11. Tez Kitap Dizisi*, Sayı: 3, 1986, s.28-48; Raul Prebisch, *The Economic Development of Latin America and its Principal Problems*, United Nations, 1950; Sungur Savran, "Az gelişmişlik: Eşitsiz ve Bileşik Gelişme", *11. Tez Kitap Dizisi*, Sayı:3, 1986, s.49-72; Immanuel Wallerstein, *The Modern World-System*, Cilt III, Academic Press, New York, 1989.

¹⁵ İnan, *Türkiye...*, s.4.

törlerde kullanımı öngörülmüştür. Söz konusu projelerin %5'nin İş Bankası, geri kalanının ise Sümerbank tarafından gerçekleştirilmesi planlanmıştır.¹⁶ Plan'da öngörülen projeler maliyetlerin çok üzerinde gerçekleşmiş olmasına karşın öngörülen sürenin oldukça altında bir zamanda bitirilmiştir.¹⁷ Bu durum Kemalist rejimin sanayileşme konusundaki "acil" programını ortaya koymaktadır. Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucu kadroları, siyaset alanda (üst yapıda) kazanılan zaferlerin kalıcı olmasının iktisadi düzlemde (alt yapıda) kazanılacak başarılar ile desteklenmesi durumunda kalıcı olabileceğinin bilincindeydiler. Henüz Lozan görüşmeleri sonuçlanmamış iken, Atatürk'ün İzmir İktisat Kongresi'nde yaptığı konuşma "İktisadi Bağımsızlık" olmadan siyasi bağımsızlığın korunamayacağını vurgulamaktadır. Cumhuriyetin yönetici kadrolarının hızlı ve bağımsız kalkınma konusunda göstermiş oldukları heyecan ve duyarlılık beş yılda bitirilmesi tahmin edilen kimi yatırımların bazen iki üç yıl gibi kısa bir sürede bitirilmesi ile sonuçlanmıştır.

BBYSP temel olarak iç kaynaklarla finanse edilmiştir. Plan'ın iç kaynaklar kullanılarak gerçekleştirilmesinin en temel nedeni, Atatürk başta olmak üzere, Cumhuriyetin yönetici kadrolarının düşünce dünyasındaki "bağımsızlık" fikri ile ilgilidir. Mustafa Kemal'in sıkça vurguladığı gibi, ulusal onurun vazgeçilmez koşulu bağımsızlıktır. Bağımsızlık himaye, manda, sömürge olmanın karşısında olmak demektir. Bu bağlamda zorunlu kalmadıkça dış finansmana yönelmemek temel ilke olarak benimsenmiştir. Kuşkusuz, Cumhuriyetin yönetici kadrolarını Batı karşısında ihtiyatlı ve mesafeli olmaya iten temel neden Kurtuluş Savaşı'nın emperyalist Batı'ya karşı verilmiş olmasından kaynaklanmaktadır. Kaldı ki, Batı'nın bu emperyal tavrı kendini her fırsatta hissettirmektedir. Lozan görüşmeleri sırasında Lord Curzon'un Türk heyetine "Memleketiniz haraptır. Yarın geleceksiniz, bunları tamir etmek için yardım isteyeceksiniz. O zaman bu cebime koyduklarımın her birini birer birer çıkarıp size vereceğim..."¹⁸ sözleri Batı'nın sömürgeci

¹⁶ Yakup Kepenek "Türk Sanayiinde Yatırımlar Üzerine Bir Deneme", *Cumhuriyetin 50. Yılında Türkiye'de Sanayileşme ve Sorunları Semineri*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları No.382, Ankara, 1974, s.17-84.

¹⁷ A. Nejat Ölçen, "1923-1938 Döneminde Birinci ve İkinci Sanayi Planları", *Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası ve Türkiye'nin Ekonomik Gelişmesi*, AÜSBF Yayını, Ankara, 1982, s.145

¹⁸ Ş. Süreyya Aydemir, *İkinci Adam, Cilt 1*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1966, s. 248. Lozan antlaşmasının sonunda İngiltere'de *New Conventional* gazetesi ise şunları yazmaktadır: "Gerçekten Türkiye, teorik bakımdan bağımsız bir hükümet oldu. Lakin bu, ticaret ve sanatta kabiliyetsiz ve sermayeden yoksun ahaliyi bilenlerce malumdur ki, bu bağımsızlığın ömrü pek kısa olacak ve eski durumu bir başkası üzerine alacaktır" (Aydemir, *a.g.k.*, s.248).

mantığını yansıtmaktadır. 1929 krizinin de etkisiyle, ancak kendi ulusal kaynaklarına dayanarak sanayileşmenin mümkün olabileceğini gören Cumhuriyetin yönetici kadroları, büyük ölçüde iç kaynaklara dayalı, devletçi ve korumacı politikalar sayesinde, Cumhuriyet tarihinin ilk ve en temel sanayileşme hareketini başlatmıştır.

BBYSP önceki satırlarda da belirtildiği üzere, esas olarak iç kaynaklar kullanılarak ve Sovyetler Birliği'nin desteği ile finanse edilmiştir. Başka bir anlatımla, devletçi politikaların uygulandığı dönemde iç ve dış borç yükü artmamış, açık finansman da tercih edilmemiştir. Sanayi işletmelerinin finansmanında esas kaynak temel tüketim malları üzerine konan dolaylı vergiler olmuştur.¹⁹ Üretken sektörler dayalı yatırımların finansmanı için 1933-1938 yıllarında özel yasalarla devlet bankaları kurulmuştur. Özel yasalarla kurulan devlet bankaları şunlardır: Sümerbank (1933), Belediyeler Bankası-İller Bankası (1933), Etibank (1935), Denizbank (1937) ve Türkiye Halk Bankası (1938).²⁰ Söz konusu bu finans kuruluşları arasında, BBYSP'nin finansmanında esas misyonu Sümerbank üstlenmiştir. Devlet sermayesiyle yeni tesisler kurmak ve idare etmek, devlete devrolunan tesisleri işletmek, ulusal ekonomiye katkı sağlayacak projelere destek vermek, kredi imkanları sağlamak, sanat okulları açmak, mühendis ve eksperlerin yetişmesi için burs vermek Sümerbank'ın kuruluş kanununda yer alan amaçlardır. Kalkınmanın finansmanında Sümerbank 13 yeni sınai tesisin kuruluşunu gerçekleştiren BBYSP'nde en temel misyonu üstlenmiştir.²¹

BBYSP'nin finansmanı için 45 milyon lira öngörülmüşken, bu değer önce 65 milyona, daha sonra da 100 milyon liraya çıkarılmıştır. Dış kaynak olarak dokuma sanayinde kullanılan 10,5 milyon dolarlık Sovyet kredisi ve demir-çelik tesisleri için İngiltere'den alınan 16 milyon İngiliz lirası söz konusudur. İç kaynaklar, bütçeden her yıl ayrılan 6 milyon TL ve Sümerbank ve İş Bankası'nın sağladığı kaynaklardan oluşmaktadır. Plan'da yer alan tesislerin önemli bir bölümü Plan'da öngörülen zaman içerisinde faaliyete geçmiş, üretime en erken başlayan sektörler arasında dokumacılık sektörü ve İş Bankası tarafından üstlenilen cam sanayi olmuştur.²² Plan öngörülen süre içerisinde, 1938'in sonunda büyük ölçüde gerçekleştirilmiştir.²³

¹⁹ Yakup Kepenek ve Nurhan Yentürk, *Türkiye Ekonomisi*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2001, s.69.

²⁰ Öztin Akgüç, "Cumhuriyet Döneminde Finans Politikaları ve Finansal Kurumlarda Gelişmeler", *İktisat*, Sayı:440, 2003, s.77.

²¹ Öztin Akgüç, a.g.m., s.76.

²² İlhan Tekeli ve Selim İlkin, a.g.k., s.198.

²³ Tezel, a.g.k., s. 303.

BBYSP’nda bölgeler arası gelişmişlik farklılıklarını azaltmak için özel yatırımların görece az gelişmiş bölgelere yapılmasına yönelik bir arayışın olduğu da görülmektedir. Başka bir anlatımla, sanayi tesislerini coğrafi bölgelere göre *yağma* politikası sadece devlet yatırımları için değil, özel kesim yatırımları için de düşünülmüştür. 3003 Sayılı (1936) Kanununun mecliste tartışılması sırasında zamanın İktisat Bakanı Celal Bayar kürsüde sanayi tesislerinin tüm ülke ölçeğine yayılması gerektiğini, buna uygun politika izlediklerini açıklamaktadır:

“Fabrikaların kuruluş şeraiti (koşulları) başkadır. İşi cereyanı tabiisine (doğal akışına) bırakacak olursak, liberal sistemde olduğu gibi bunların hepsini milli değil şahsi menfaatlerine en uygun şeraiti arayarak, sahillerimizin kenarına yapışarak kaplumbağa gibi kalacaklardır. Fevkalade ahvalde ve meselâ bir seferberlik icabında İç Anadolu’nun ihtiyaçlarını temin edecek tek bir fabrikamız olmayacak ve himayeyi de temin etmeden kurarsak, yaşamayacaktır. İktisat Vekâletine onu müteceviz müracaat vaki oldu. Bir tanesi gelip de devletin gösterdiği yerde fabrika kurmamıştır. Hâlbuki biz Kayseri’de, Ereğli’de fabrika kuruyoruz. Nazilli’de kuruyoruz. Bunları meselâ İzmir’de kurmuş olsaydık, elbette çok kazanacaktır. Fakat Nazilli’ye gitmek mecburiyetindeyim. Ereğli fabrikasını daha sahile indirmiş olsak, sahildeki fabrikalar gibi daha rantabl kalacaktı. Fakat Ereğli’yi tercihe mecburum.”²⁴

Piyasa mekanizmasına ve özel sektör yatırımlarına dayalı bir bölgesel gelişme politikası bölgeler arasındaki gelişmişlik farklılıklarının artması ile sonuçlanır.²⁵ Bu bağlamda bölgesel gelişme farklılıklarını gidermede kullanılacak en temel araçların başında üretken sektörlere dayalı kamu sabit sermaye yatırımları gelmektedir. Bölgesel kalkınma farklılıklarını azaltmaya yönelik olarak, kamu sabit sermaye yatırımlarına dayalı bir stratejinin BBYSP’nda gözetildiği anlaşılmaktadır.

²⁴ Kuruç, *Belgelerle.....*, Cilt 1, s.XLIII.

²⁵ Konuya ilişkin detaylı olarak bkz. Fatma Doğruel ve Suut Doğruel, “Türkiye’de Bölgesel Gelir Farklılıkları ve Büyüme”, A.H. Köse, F. Şenses ve Erinç Yeldan (Der.), *Küresel Düzen: Birikim, Devlet ve Sınıflar*, İletişim Yayınları, 2003, 287-318; B. Ali Eşiyok, *Kalkınmada Bölgesel Farklılıklar, Büyüme Kutupları ve GAP (Tespitler ve Çözüm Önerileri)*, Türkiye Kalkınma Bankası Araştırma Müdürlüğü Yayını, GA-02-04-13, Ankara, 2002; B. Ali Eşiyok, *İller ve Bölgeler Düzeyinde İmalat Sanayi ve Sektörel Yapı (1927-1996)*, Türkiye Kalkınma Bankası Araştırma Müdürlüğü Yayını, GA-03-06-10, Ankara, 2003; B. Ali Eşiyok, *AB Sürecinde Türkiye’de Bölgesel Kalkınma Farklılıkları, Büyüme Kutupları, Sanayinin Mekansal Dağılımı ve Bölgesel Gelir*, Türkiye Kalkınma Bankası Araştırma Müdürlüğü Yayını, GA-05-07-20, Ankara, 2005; B. Ali Eşiyok, “Sanayileşmede Bölgesel Dengesizlikler, Büyüme Kutupları ve Bölgesel Gelir”, *Finans-Politik Ekonomik Yorumlar*, Sayı.499, 2005, s.30-44; B. Ali Eşiyok, “Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerinin Kalkınmasına Yönelik Politika Önerileri”, *Finans-Politik Ekonomik Yorumlar*, Sayı.533, 2009, s.101-119; Mustafa Sönmez, *Doğu Anadolu’nun Hikâyesi*, Arkadaş Yayınevi, Ankara, 1992; Mustafa Sönmez, *İstanbul’un İki Yüzyü: 1980’den 2000’e Değişim*, Arkadaş Yayınları, Ankara, 1996; Mustafa Sönmez, *Gelir Uçurumu Türkiye’de Gelirin Adaletsiz Bölüşümü*, OM Yayınevi, İstanbul, 2001.

Buna göre BBYSP kapsamında 4 tesisin (İstanbul, İzmit, Gemlik ve Bursa) Marmara bölgesinde kurulması öngörülürken, bu bölgeyi 3 tesis ile (Kütahya, Nazilli ve Bodrum) Marmara bölgesi izlemiştir. Akdeniz, Karadeniz, İç Anadolu ve Doğu Anadolu bölgelerinde 2 tesisin kurulması planlanırken, G. Doğu Anadolu bölgesine yönelik herhangi bir sanayi faaliyetinin öngörülmediği anlaşılmaktadır. G. Doğu Anadolu bölgesinin bu sürecin dışında kalmasının temel nedeni bu bölgede yer alan doğal kaynakların işletme maliyetlerinin yüksek olması ile yakından ilgilidir.

Ulusal ekonominin inşa sürecinde bölgesel gelişme farklılıklarının gözetildiği birçok yazar tarafından benimsenen bir görüştür. BBYSP'nın bölgesel kalkınma hedefini gözettiğini belirten Ahmad, BBYSP çerçevesinde kurulan tekstil fabrikalarından birinin Kayseri'de diğerinin de Malatya'da faaliyete geçtiğini belirtmektedir.²⁶ Yenal'a göre ise BBYSP'nda tesislerin yer seçiminde hammadde kaynaklarına yakınlık kriteri ile birlikte bölgesel dengelerin sağlanması amacı da dikkate alınmıştır.²⁷ Sönmez, BBYSP'nın "Yalnız sanayileşmede bölgelerarası dengeyi kollamak değil, aynı zamanda gelir dağılımında aşırı bozulmayı önlemek" hedefinin olduğunu da belirtmektedir.²⁸ Önder'in belirttiğine göre ise "Devletçilik ilke ve politikaları çerçevesinde kurulan iktisadi teşebbüslerin yer seçiminde ekonomik ilkeler yanında, yaratılan refahtan tüm toplumun pay almasına da dikkat edilmiş ve fabrikaların kuruluş yerleri öylece saptanmıştır."²⁹

Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı ve Uygulama Sonuçları

1930'lu yıllarda metropol ülkelerin içerisine sürüklendikleri kriz konjonktürünü akılcı bir şekilde değerlendiren, az gelişmişlik ve dış bağımlılık sorununu aşmak için tempolu sanayileşme yönünde karar alan Cumhuriyetin yönetici kadroları, bu amacı gerçekleştirmek için BBYSP'ni (1934-1938) hazırlayıp uygulamaya koymuş, Plan ile birlikte tekstil sanayine öncelik tanınmıştır.³⁰ 1939 yılına gelindiğinde

²⁶ Feroz Ahmad, *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, (Çev. Yavuz Alogan), Kaynak Yayınları, İstanbul, 2002, s.120.

²⁷ Oktay Yenal, *Cumhuriyetin İktisat Tarihi*, Homer Kitabevi, İstanbul, 2003, s.70.

²⁸ Atilla Sönmez, *Doğu Asya "Mucizesi" ve Bunalımı Türkiye İçin Dersler*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2001, s.161.

²⁹ İzzettin Önder, "Ekonomik Açından Bir Değerlendirme", *Ulusal Sorunlar ve Demokratik Çözüm Yolları*, Ekin Kitabevi, Bursa, 2001, s.93.

³⁰ BBYSP'nda önce, Cumhuriyetin "üç beyazları"ndan "Türk şekeri" üretilmeye başlanmıştır. Bunlar; Uşak Şeker Fabrikası, Alpullu Şeker Fabrikası, İstanbul ve Trakya Şeker Fabrikaları

Sümerbank'a bağlı kuruluşların toplam üretim içerisindeki payları bazı sektörlerde %100'e yaklaşmıştır.³¹ Kuşkusuz, Sümerbank'a yüklenen esas işlev tekstil sektöründe ithal ikamesini sağlayarak, ithalata bağımlılığı azaltmak ve yoksul halk kitlelerine ucuz ürün satmaktır. Bu bağlamda BBYSP ile birlikte Gemlik'te suni ipek fabrikası kurulurken, Bakırköy, Kayseri, Ereğli, Nazilli, Iğdır ve Malatya'da pamuklu tesisleri kurulmuştur. Bu tesisler ülkenin ihtiyacının %80'ini karşılarken, yün ve pamuklu ithalatında önemli düzeyde ithal ikamesi sağlanmıştır.³² Tekstil sektörü dışında İzmit'te kağıt fabrikası, İstanbul Paşabahçe'de şişe ve cam eşya fabrikası, Isparta gülyağı fabrikası, Keçiözümlü kükürt madeni saflaştırma tesisleri ve Zonguldak sömük fabrikası tamamlanmıştır. Projelerin büyük bölümü Sümerbank tarafından finanse edilirken, şişe ve cam ürünleri ve sömük fabrikası ise İş Bankası tarafından finanse edilmiştir (Tablo 3). BBYSP'nda kurulması öngörülen projelerin programın bitim yılı olan 1938 yılı sonundaki görünümü ise şöyledir: Karabük'te kurulması kararlaştırılan demir-çelik kompleksi 1936 sonunda İngiliz firmasına ihale edilmiş, tesisin 1940 yılında ham demir çelik fırınları ve haddehane bölümleri tamamlanmıştır. Selüloz, sülfürik asit, süper fosfat, kostik soda ve klor tesisleri ise 1940'ların başında faaliyete geçmiştir. Bakır madenciliği ve saflaşma projesi 1938 yılında yürürlüğe konulan İBYSP'nda yeniden yer almış, seramik projesi ise belirsiz bir tarihe ertelenmiştir.³³

Tablo 3: Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı'ndaki Tesislerin Uygulama Durumu

Faaliyet Konusu	Kuruluş Yeri	Temel Atma Tarihi	Faaliyete Geçiş Tarihi	Yatırımı Gerçekleştiren Kuruluş
Pamuklu Dokuma	Bakırköy	5/1934	13/8/1934(Tevsi)	Sümerbank
Pamuklu Dokuma	Kayseri	20/5/1934	16/9/1935	Sümerbank

idi (Ergün Türkcan, *Dünya'da ve Türkiye'de Bilim, Teknoloji ve Politika*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2009, s.439-440).

³¹ 1939 yılı itibarıyla Sümerbank'a bağlı kuruluşların toplam üretim içerisindeki payı sektörel düzeyde şöyleydi: Suni ipek (%100), kâğıt ve mukavva (%100), demir (%100), süperfosfat (%100), ayakkabı (%90), çelik (%80), makine yağı (%80), kok kömürü (%70), deri (%62), yün (%60), çimento (%55) ve pamuk (%35) (Z.Y Herslag, *Turkey: The Challenge of Growth*, E.J.Brill, Leiden, 1968, s.92).

³² Halil İnalçık, *Türkiye Tekstil Tarihi Üzerine Araştırmalar*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2008, s.152.

³³ Tezel'in aktardığına göre, BBYSP'na 1934-38 yılları arasında bazı başka projeler de eklenmiştir. Bunlardan en önemlileri 90.000 ton/yıl kapasiteli çimento fabrikası, 1943 yılında Sivas'ta, 11.000 ton/yıl kapasiteli ikinci kağıt ve 3.600 ton/yıl kapasiteli kaolin fabrikaları da 1941-44 arasında İzmit'de faaliyete başlamıştır (Tezel, *a.g.k.*, s.304-305).

Pamuklu Dokuma	Ereğli	20/11/1934	4/4/1937	Sümerbank
Pamuklu Dokuma	Nazilli	24/8/1935	9/10/1937	Sümerbank
Pamuklu Dokuma	Malatya	25/5/1935	23/4/1905	Sümerbank, İş B. ve Ziraat B.
Yünlü Dokuma	Bursa	18/10/1935	2/2/1938	Sümerbank
Kendir	Taşköprü	2/6/1945	7/11/1946	Sümerbank
Demir-Çelik	Karabük	3/4/1937	9/9/1938	Sümerbank
Sömikok	Zonguldak	15/8/1934	10/12/1935	İş Bankası
Bakır	Ergani	?/5/1937	?/5/1939	Etibank'a devir edildi
Kükürt	Keçiözümlü	1/10/1934	25/8/1935	Sümerbank, İş Bankası
I Kağıt Fabrikası	İzmit	14/8/1934	6/11/1935	Sümerbank
Kaolin Fabrikası	İzmit		24/4/1905	Sümerbank
Selüloz Fabrikası	İzmit	6/11/1936	17/8/1935	Sümerbank
II.Kağıt Fabrikası	İzmit	6/11/1936	24/7/1944	Sümerbank
Gemlik Suni İpek	Gemlik	28/11/1935	1/1/1938	Sümerbank
Şişe-Cam	Beykoz	14/8/1934	29/11/1935	İş Bankası
Ateş Tuğlası	Filyos	1946	1948	Sümerbank
Zaç Yağı	Karabük	3/7/1943	15/5/1944	Sümerbank
Süper Fosfat	Karabük	3/7/1943	15/1944	Sümerbank
Klor Alkali Fabrikası	İzmit	10/7/1938	17/8/1945	Sümerbank
Sünger Sanayii	Bodrum	29/8/1937	29/8/1937	İş Bankası, Sümerbank
Gülyağı Sanayii	Isparta	1/10/1934	?/5/1935	İş B., Sümerbank ve Ziraat B.

Kaynak: Tekeli ve İlkin, *Uygulamaya.....*, Tablo 46'dan hareketle düzenlendi.

Planlarda öngörülen tesislerin uygulama durumunu gösteren Tablo 3 bulguları incelendiğinde, BBYSP'da tüketim ve ara mallarının yerli üretiminin öncelikle gerçekleştirildiği görülmektedir. Başka bir anlamıyla, Türkiye'nin ilk ara ve tüketim malları üreten tesislerinin 1930'lu yılların ikinci yarısından itibaren devletçilik döneminde gerçekleştirildiği saptanmaktadır. Söz konusu bu tesisler sonraki yıllarda ürettikleri ara malları ve yetişmiş işgücü ile özel kesimin gelişmesine ve sermaye birikimine önemli katkılar yapacak, sanayileşmenin en temel aktörleri olacaktır.

İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı

İBYSP, BBYSP'na göre daha kapsamlı olup, ayrıntılı mühendislik, maliyet ve piyasa araştırmalarına dayanmaktadır. İBYSP'nda yirmi kadar tesisin kurulması öngörülmüşken, İBYSP'nda kurulması öngö-

rülen tesis sayısı yüzü geçmektedir. İzleyen satırlarda da belirtildiği üzere, İBYSP’nda öngörülen yatırımlar göz önüne alındığında, Türkiye Cumhuriyeti’nin henüz 1930’lu yıllar gibi erken bir dönemde, kendi kendine yeterli bir ekonomi kurma yolunda önemli bir iradeyi ortaya koyduğu anlaşılmaktadır. Söz konusu Plan, 9 ana bölümden ve 30 alt bölümden oluşmakta, kimya sanayi bölümü 8 alt bölüm ile en ayrıntılı bölümü oluşturmaktadır. Kimya sanayi ana bölümünde kurulması öngörülen projeler şunlardır: Soda sanayi, reçine sanayi, afyon (morfin) sanayi, gülyağı sanayii, gliserin, yağ hamızları ve sabun sanayi, petrol rafinerisi, sentetil benzin sanayi ve azot sanayi.

BBYSP’nda olduğu gibi İBYSP’nda da sanayileşme temel hedef olarak ortaya konmaktadır. Bayar’ın “Yüksek Başvekâlete” sunduğu Plan’da sanayileşme “milli varlık savaşı” ve “milli müdafaa mücadelesi” olarak görülmektedir:

“Türkiye için endüstrileşme, kudretli tabirinizle ‘bir milli varlık savaşıdır, bir milli müdafaa mücadelesidir ve hiçbir fedakârlık ve sıkıntı, bir milli mücadelenin neticesiyle mukayese edilemez’. Bu bakımdan iyi başarı ile yürütmekte olduğumuz ekonomi politikamız, endüstrileşmeyi, yaşayışımız için bir sıkıntı değil, bir inşirah vasıtası haline getirmiş bulunuyor...Eğer büyük makine ve tesisat mubayaalarımız ve imkân verdiği ekonomi politikalarımız olmasaydı, devam eden umumî buhranın gidişi önünde, ne istihsalimizi, ne de ticaretimizi zi inhidamdan kurtarmak kabildi.”³⁴

İktisat Vekilinin 1936 yılında Ankara’da toplanan Sanayi Kongresi’nin açılışında yaptığı konuşma Cumhuriyetin *bağımsız kalkınma* konusundaki iradesini açıkça ortaya koymakta, gelişmiş ülkelerin az gelişmiş ülkeleri birincil malların üretimine dayalı uzmanlaşmalarını gerektiğine ilişkin telkinlere karşı eleştirel tutumu yansıtmaktadır:

“Memleketimizde çok propagandası yapılmış bir fikir vardır. Hammadecilik fikri. Bu fikre, bazı münevverlerimiz de kapılmıştır... Hükümetin sanayi ile uğraşmasının yanlış bir politika olduğu ifade edildi. Sanayi işi, ilim, teknik meselesidir, bizde kâfi kalifiye eleman yoktur, dendi... hariçte de, sanayileşmek isteyen memleketlere karşı, kuvvetli propagandalar vardı. Ziraatçı kalmış memleketlerin sanayileşmesindeki tehlikeden, muhafazası lazım muvazeneden, ziraatçı bir memleketin sanayici olmasının, sanayici bir memleketin ziraatçı olmasından daha elim olacağından dem vuruluyordu. Bu memleketlerden birçoğunun, kendi sanayileşme tarihlerinde de aynen karşılaştıklarını bildiğimiz, içten ve dıştan ileri sürülmüş, bu kabil iddiaları hep okumuş veya işitmişsinizdir. Bunların harice ait olanları, cevaba bile değmez. Ortaya attıkları fikirlerin iç yüzünü teşrih etmeğe dahi lüzum görmem. Kendi menfaatleri cephesinden yapılmış olan bu tezahürlerin en hafif ifadesi, egoizmdir.”³⁵

³⁴ Afet İnan, *Türkiye Cumhuriyeti’nin İkinci Sanayi Planı*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1936, s.1-2.

³⁵ İnan, *Türkiye...*, s.10-11.

İBYSP’nda “plânın umumî vasıfları” şu şekilde ifade edilmiştir:

“(i) BİYSP’nda olduğu gibi, bu planda da iktisadi bünye ve şartlarımıza uygun olup büyük sermayeye ve teknik kuvvete lüzum gösteren ve ham maddesi tamamıyla dâhilde yetişen sanayi ele alınmıştır. (ii) Dâhili sürümü az, fakat hariçte büyük bir istihlâk sahası olan madenlerimiz gerek ham, gerekse yarı mamul olarak ihracata elverişli bir hâle getirilecek ve böylece hem bu ihracat mallarımız kıymetlendirilmiş, hem de yeni ihracat kaynakları yaratılmış olacaktır. (iii) Deniz, göl ve ırmaklarımızdaki bereketli su mahsulleri ve geniş topraklarımızdaki büyük hayvan servetlerimizle memleketin her tarafında bol ve nefis olarak yetişen meyvelerimizin dahil ve hariçteki sürümünü temin ederek büyük halk kitlelerine mühim kazançlar temin edilmesi düşünülmüştür. (iv) Kömür havzalarımızda istihsalin inkişafı ve rasyonelleştirilmesi, milli müdafaa için mübrem bir ihtiyaç olan mayi karbüran ile birlikte ev mahrukatı meselesinin organizasyonu esasları tespit edilmiştir. (v) Memleketin enerji ihtiyaçlarının geniş mikyasta karşılanması için iki büyük kalorik elektrik santrali kurularak memleketin garbindeki büyük şehirlerimizle buralarda kurulacak sanayiye cereyan verilecek ve böylece iç ülkede milli müdafaa ve iktisat bakımlarından elverişli sanayi merkezleri yaratılacaktır. (vi) Makine sanayine bir başlangıç olmak üzere, birinci plana göre kurulmakta olan Karabük demir ve çelik fabrikalarının yarı mamul maddelerini işleyecek fabrikalar teklif olunmaktadır.”³⁶

Kuşkusuz, Plan’ın genel özellikleri içerisinde en dikkat çeken özellik, (ii) maddesinde ifade edilen ihracata ilişkin hedefte gözlenmektedir.

İBYSP’nda öngörülen kamu yatırımlarının sektörel dağılımı incelendiğinde (Tablo 4), İBYSP’nın yatırım ve ara mallarına öncelik verdiği, madencilik sektörü yanında elektrik, limanlar gibi alt yapı tesislerinin de Plan’da öngörüldüğü saptanmaktadır. İBYSP’nda öngörülen projeler için yaklaşık 112 milyon lira toplam yatırım tutarı tespit edilirken, 34,860 kişinin istihdamı hedeflenmektedir. Plan yaklaşık 93,7 - 100,2 milyon lira arasında bir satış yapmayı hedeflerken, bunun 59,6 - 66,1 milyon liralık bölümünün iç piyasada, 34,1 milyon liralık bölümünün ise dış piyasada satılmasını öngörmektedir.

³⁶ a.k., s.7-8.

Tablo 4: İBYSP’nda Kamu Yatırımlarına İlişkin Üretim Değeri, Yatırım ve İşletme Sermayesi ve İstihdam

	İmalatın Üretim D.	Yatırım	İşletme	Toplam	İstihdam
	(Milyon Lira)	(Milyon Lira)	(Milyon Lira)	(Milyon Lira)	(Kişi)
Madencilik	17.3	17.85	5.55	23.4	7850
Kömür	20-25+1	17.45	4.6	22.05	21250
Elektrik	4.4	15.4	0.3	15.7	200
Ev Yakıt Sanayi	2.5-3.5	3	1	4	500
Toprak Sanayi	2	2.03	0.25	2.28	300
Gıda	29.45	7.99	2.36	10.35	2075
Kimya	9.045+2-2.25	12.85	3.08	15.93	1685
Demir ve Makine	4.25	4.2	0.94	5.14	650
Deniz Hizmetleri		10.68		10.68	
Su Ürünleri	1.75	1.85	0.6	2.45	350
Toplam	93.7-100.2	93.3	18.68	111.98	34860

Kaynak ve Notlar: İnan, *Türkiye,.....* Cetvel 11. Tabloda gösterilen değerler, İBYSP’nda Cetvel 11 olarak gösterilen Tablodan hareketle hesaplanmıştır. Birinci sütunda gösterilen imalatın üretim değeri iç piyasa ve ihracata yönelik üretim değerinin toplamını ifade etmektedir. Cetvel 11’de toplam istihdam sayısı 35000 kişi olarak verilmesine karşın, sektörel istihdamdan hareketle ulaştığımız sonuç bu değeri vermemekte, 34860 kişi tespit edilmektedir.

Birinci ve İkinci Beş Yıllık Sanayi Planlarında Sektörel Öncelikler

BBYSP ve İBYSP’nda öngörülen sektörel sabit sermaye yatırımlarına ilişkin dağılımın incelenmesi planların sanayileşmede hangi sektörlerle dayalı bir gelişme hedeflediğinin (sanayinin niteliğinin) ortaya konması açısından gereklidir. Bu bağlamda sanayi planlarına ilişkin sektörel sabit sermaye yatırım tutarlarını ve yatırım paylarını gösteren Tablo 5 verileri incelendiğinde, BBYSP’nda dokuma sanayi %51 yatırım payı ile ilk sırada yer alırken, bu sektörü %23.3 yatırım payı ile demir-çelik %11.2 yatırım payı ile kağıt sanayi, %6.6 yatırım payı ile kimya sanayi %4.8 yatırım payı ile çimento, cam, toprak sanayi ve %3.1 pay ile de madencilik sektörünün izlediği anlaşılmaktadır. İBYSP’na ilişkin sektörel yatırım payları incelendiğinde ise sektörel tercihlerin BBYSP göre önemli ölçüde farklılaştığı, İBYSP’nda madencilik, enerji, kimya ve gıda sanayinin öne çıktığı saptanmaktadır. Başka bir anlatımla, BBYSP yatırım malları üretiminden ziyade temel tüketim ve ara malları (dokuma, demir-çelik, kağıt vs) üretimine yönelirken, İBYSP’nda, madencilik, enerji, kimya, demir-çelik, deniz ulaşımı ve gıda sanayileri gibi sektörlerin öncelikli sektörler olarak belirlendiği, böylelikle sanayileşmede derinleşmenin ve dışa bağımlılığın azaltılarak kendi kendine yeterli bir ekonominin amaçlandığı anlaşılmaktadır.

Tablo 5: Birinci ve İkinci Sanayi Planlarında Kamu Yatırımlarının Sektörel Dağılımı ve Sektörel Sabit Sermaye Yatırım Payları (Birim: 1000 lira ve yüzde)

	BBYSP		İBYSP	
	Yatırım	Sektör Payı (%)	Yatırım	Sektör Payı (%)
Dokuma Sanayi	21,888	51	-	-
Demir-Çelik	10,000	23.3	4,200	4.5
Kağıt	4,815	11.2	-	-
Kimya	2,850	6.6	12,850	13.8
Çimento, cam, toprak	2,050	4.8	2,030	2.2
Madencilik	1,318	3.1	35,300	37.8
Deniz Ulaşımı	-	-	10,680	11.4
Gıda Sanayi	-	-	9,840	10.5
Enerji	-	-	18,400	19.7
Toplam	42,921	100	93,300	100

Kaynak: Ölçen, *a.g.m.*, s.149.

İBYSP’ndaki sektörel önceliklerin BBYSP göre önemli ölçüde farklılaştığı sektörlerden birisi de gıda sektörüne ilişkin ayrıntılı projelerde izlenmektedir. Gıda maddeleri sanayi ve ticareti bölümü “ekmek ve un sanayi ve ticareti”, “zeytinyağı rafinerisi”, “yaş kuru meyve ve sebze sanayi ve ticareti” ve “et sanayi” alt bölümlerinden oluşmaktadır. İBYSP’nda ekmek ve un sanayi için büyük kentlerde 6 un ve ekmek fabrikasının kurulması hedeflenirken, 30 adet yaş kuru ve konserve meyve sebze tesisinin kurulması öngörülmüştür. Bu tesislere ek olarak, Ayvalık’ta bir zeytinyağı rafinerisi, Trabzon’da bir et kombinasyonu ve kıyı kentlerinde ve göllerde ise 16 adet balık işletmesi tesisinin kurulması planlanmıştır.

Her iki plana ilişkin sektörel yatırım profili genel olarak değerlendirildiğinde; İBYSP’nın sektörel tercihlerinin BBYSP’ni tamamlamaya yönelik olarak hazırlandığı, İBYSP ile birlikte ekonominin giderek dışa bağımlılığının azaltılmaya çalışıldığı saptanmaktadır. BBYSP’nın uygulanması sonucunda, birçok üründe yerli üretim oranı önemli düzeyde artmıştır. Örneğin, 1938–1939 yıllarında yün iplik sektöründe yerli üretim oranı %85 oranında gerçekleşirken, pamuklu iplik sektöründe %80, şeker üretiminde %60,5, pamuklu dokumada %53,4 ve kağıt ve mukavva üretiminde ise %45,5 oranında gerçekleşmişti.³⁷ 1939 yılına gelindiğinde Türkiye şeker, çimento, kereste, kauçuk ve deri ürünlerinde kendi gereksinimlerini karşılayacak bir konuma gelmiş, kükürtte %70 ve cam eşyada %63 gibi yüksek yerli üretim oranına ulaşılmıştır.³⁸

³⁷ Yalçın Küçük, *Planlama, Kalkınma ve Türkiye*, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1985, s.252.

³⁸ Yüksel Ülken, “Atatürk ve Ekonomide Devlet Müdahalesi”, *İktisat Fakültesi Mecmuası*, 39 (1-4), 1981.

Sonuç olarak, 1930’lu yıllarda uygulanan planlamaya dayalı devletçi sanayileşme modeli genel olarak değerlendirildiğinde, Cumhuriyet tarihinin en parlak sanayileşme dönemlerinden birisini temsil etmekte olup başarılı olmuştur.³⁹ 1930’lardaki sanayileşme modelinin başarısı şu ana başlıklar altında incelenebilir: (a) BBYSP kapsamında kurulan tesisler en uygun teknolojilere ve en etkin ölçüğe göre kurulmuştur. Bu olgu, tesislerin düşük maliyetlerle çalışarak, kârlı ve verimli işletmeler olmasını sağlamıştır. Bu işletmeler sayesinde, İkinci Dünya Savaşı yıllarında yoksul halk kitleleri krizden etkilenmiş, ancak dramatik düzeyde temel tüketim mallarında kıtlıklar yaşanmamıştır. (b) 1930’lu yıllara kadar dışa açık ve serbest piyasa koşulları altında kurulan tesisler ağırlıklı olarak İstanbul, İzmir gibi büyük yerleşim merkezlerinde kurulmuştur. Sanayi tesisleri BBYSP ile birlikte az gelişmiş bölgelerde de kurularak sanayinin ülke ölçeğinde yayılması sağlanmıştır. (c) Bu dönemde kurulan ilk modern tesisler, Türkiye’nin sanayileşme sürecinde giderek bir okul işlevi görmüş, kalifiye olmayan işgücü bu tesislerde önemli bir bilgi birikimine ulaşarak, sonraki yıllarda kurulacak olan tesislerin vasıflı elaman ihtiyaçlarını karşılamada en temel kaynağı oluşturmuştur. (d) Bu tesisler sonraki yıllarda, ürettikleri ara mallarını düşük fiyatlarla özel kesime satarak, özel kesimin karlılığının artmasına ve sermaye birikiminin hızlanmasına katkıda bulunmuştur. (e) Bu tesisler izledikleri istihdam ve ücret politikası ile bölüşüm ilişkilerinin daha da bozulmasını önleyerek, toplumsal gerilimlerin azaltılmasına ve demokratik gelişmenin maddi temelini oluşumuna katkıda bulunmuştur. (f) Devletçilik döneminde kurulan tesisler Türkiye’nin 1930’lardaki talep yapısına da uygundur. Kurulan tesisler yerli ham maddelere dayanan sanayiler olup, birçok üründe önemli oranda ithal ikamesi sağlanarak, dışa bağımlılık önemli ölçüde azaltılmıştır. (g) Dış ticaret 1923–1929 döneminin aksine, bir yandan uygulanan sanayileşme stratejisi sayesinde gündeme gelen üretim artışları, diğer taraftan koruma (ithalat kısıtlamaların etkisiyle) önlemleri sayesinde, (1938 yılında gerçekleşen düşük değerdeki dış ticaret açığı istisna olmak üzere), 1933–1939 döneminde fazla vermiştir. (h) Dış ticaretin fazla vermesi sonucunda dış borçlanmadan kaçınılmış, yatırımlar büyük ölçüde iç kaynaklarla finanse edilmiştir. Kısaca;

³⁹ Köymen’in belirttiğine göre “1930’larda Türkiye’nin sanayileşme hızını dünyada yalnızca iki ülke geçebilmişti: Sovyetler Birliği ve Japonya.” (Oya Köymen, *Sermaye Birikirken, Osmanlı, Türkiye, Dünya*, Yordam Kitap, İstanbul, 2007, s.98).

“...Kemalist rejim altındaki derlenme toparlanmanın 1930’lu yılları, kutsal kitaplarda sözü geçen ‘ilk günah’ gibidir: Sanayileşmenin ve çağdaşlaşmanın Türkiye ekonomisi için vazgeçilmezliğini ortaya koyan bir ‘ilk günah’.”⁴⁰

PLANLAMA VE KADRO HAREKETİ

Bu bölümde, “İnkılâbın İdeolojisi⁴¹” ni formüle etmek için bir araya gelen Kadrocuların planlamaya ilişkin yaklaşımının incelenmesi hedeflenmektedir. Başka bir anlatımla, Türkiye’de planlı-kalkınmacı paradigmanın kökenlerinin ortaya konması ve Kadrocu planlama anlayışının ifade edildiği 1946 İvedili Sanayi Planı’nın tasfiyesindeki dinamiklerin çözümlenmesi amaçlanmaktadır.

Kadroculara göre “milli kurtuluş devleti”nin iktisat politikası “ancak bir plân çerçevesi dâhilinde tahakkuk eder.”⁴²Bu bağlamda “devletçilik” ile birlikte, “plan” ve “planlama” ya ilişkin kavramlar Kadro dergisinde yer alan yazılar arasında en sık kullanılan kavramların başında gelmektedir.⁴³Kadroculara göre devletçilik, ulusal kurtuluş savaşı veren ülkelere özgü, sınıf çatışmalarını törpülemeye yönelik,⁴⁴ kapitalizm ve sosyalizmden ayrı, üçüncü bir yoldur. Kadrocuların tanımladığı devlet,⁴⁵ yirminci yüzyılın başlarında devlet sosyalizminin en büyük

⁴⁰ Oktar Türel, “Keynesgil İktisadın Türkiye’ye Yansımaları”, *Mülkiye*, Sayı: 254, 2007, s.95

⁴¹ Kadro hareketinin en önemli simalarından Şevket Süreyya Aydemir “İnkılâp’ın İdeolojisi”nin oluşturulmaması halinde oligarşiye kayabileceğini belirtmektedir: “Bir İnkılâp yaşıyorduk. Fakat eğer bu inkılâbın tarih içinde yeri ve çağımıza getirdiği değerler işlenmez, izah edilmezse, yani İnkılâbımızın ideolojisi, bir doktrin temeline dayandırılarak bu Doktrin, İnkılâpçı ve Önder bir Kadronun, memleket ve dünya görüşü haline getirilmezse, bu İnkılâp er geç bir Oligarşiye kayabilir miydi? Evet!...” (Şevket Süreyya Aydemir, *Suyu Arayan Adam*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2006, s.441).

⁴² İsmail Husrev Tökin, “Milli Kurtuluş Devletçiliği II”, *Kadro*, 3(19), 1933, s.25.

⁴³ İlhan Tekeli ve Selim İlkin, *Cumhuriyet Öyküsü Kadrocuları ve Kadro’yu Anlamak*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2003, s.525.

⁴⁴ Kadro Dergisinin en büyük misyonunun Türk insanının ve Türk entelijansiyasının kafasından sınıf kavramını çıkarmak olduğunu belirten Küçük, “böyle bir misyon için, her halde, Şevket Süreyya Bey’den daha uygununu bulmak zor” değerlendirmesini yapmaktadır (Yalçın Küçük “Türkiye’de Planlama Kavramının Gelişimi Üzerine”, *ODTÜ Gelişme Dergisi*, 1981 Özel Sayısı, 1981, s.79-115).

⁴⁵ Kadrocular ile birlikte planlama ve devletçilik kavramları üzerinde en çok duran isim Ahmet Hamdi Başar’dır. Atatürk’ün 18 Kasım 1930 yılından 4 Mart 1931 yılına kadar süren yurt gezilerinde Atatürk’e eşlik eden İstanbul Liman şirketi müdürü ve Kooperatif dergisi editörü olan Ahmet Hamdi Başar, Kadrocuları “müfrit” devletçilikle eleştirirken, kendisinin “iktisadi devletçiliği” savunduğunu belirtmektedir. Başar’ın Kadro dergisine yazdığı birkaç makaleye ve kadrocularla arasına koyduğu mesafeye karşın, Kadro’nun ısrarla savunduğu planlı kalkınma ve devletçiliği Başar’da savunmuş, “İktisadi İşlerde Plânlı Çalışmak Zorunlu” isimli makalesinde, 1930 büyük buhranına karşı planlı kalkınmayı ve genç Cumhuriyetin sanayileşmesinde ve imarında planlamanın önemini vurgulamıştır: “Artık her yerde plânlı iş görmek zaruretinden bahs olunuyor; Bir milletin yaşamak ve ilerlemek için her şeye ihtiyacı vardır; bir çok müesseseler

kuramcılarında Adolf Vagner'in "devlet sosyalizminden" daha derin anlamlar içermektedir:

"...yalnız amele ve sermayedar meselesinin tanzimine değil aynı zamanda daha geniş millî iktisat meseleleri ile de alâkadar olmuştur. Meselâ millî iktisatta ormanların, yolların, şimendiferlerin, kanalların, suların, posta ve telgrafın kısaca menafîi umumiyeye hâdim işlerin devlet tarafından idare olunmasını talep etmiştir. Bu hareket neticesi olarak bilhassa Almanya'da umumî menafie müteallik bir çok işler devletleştirilmiştir."⁴⁶

kurmak, fabrikalar açmak, istihşâlât yapmak, memleketin yollarını şimendiferlerini çoğaltmak, halka daha iyi bir refah temin etmek her memleketin başlıca işidir. Bu ihtiyacı gelişi güzel ve herkesin kendi düşündüğü ve istediği gibi tatmin etmek, iktisat işlerini başı boş bırakmak, bir nevi anarşi doğurur. Dünya buhranı, bu anarşik vaziyetin bir neticesi değil midir? Herkes, birbirinin vaziyetinden, ihtiyacından haberdar olmadan kendi menfaatini hedef itihaz ederek çalışmıştır. Çiftçi, fabrikatör fiat müsaade ettiği derecede bol veya az istihşal yapmıştır. Fiatlar yükselse çok mal olmuş, hattâ ihtiyaçtan fazla mal istihşal edilmiş, ve bunların bir kısmı satılmamıştır. Buna fazla istihşal buhranı demişlerdir. Halbuki bu buhranın bir diğer ismi de «az istihşâl» buhranıdır. Çünkü çok malı az masrafla istihşal etmek için insan kuvveti yerine makineler kullanılmış ve insanların «el emeği»nden olan kazancı azalmıştır. Bu suretle istihşal olunan malı alacak olanların istihşâl kabiliyetleri kuvvetini kaybetmiştir. İşte bugünkü plânsız, gelişi güzel istihşal sisteminin birbiri ardı sıra vardığı buhranlı neticeler bunlardır. Her tarafta «plân» dan bahsediliyor amma, böyle bir taraftan istihşali, diğer taraftan da istihşâlî düşünen etraflı ve şumullü bir «plân» ı bugünkü zihniyetlerle kavriyacak idare ve siyaset adamları az bulunuyor. Onun içindir ki dünya buhranı bir türlü bitmiyor. «Plân» istihşali azaltmak veya çoğaltmak değildir ki, bugünkü Avrupa kolay kolay «plân»a geçebilsin!. Bir memlekette ne kadar insan varsa, hepsinin yaşamak için istihşâl ve yapabilmelerini temin edecek şumullü bir plânı ise kimse düşünmeğe cesaret edemiyor...Türk inkılâbı yepyeni ve orijinal esaslara istinat eden büyük bir inkılâptır. Henüz çok yeni olan faaliyet hayatımızda, ne yapabilmiş isek «plân» ve program sayesinde yapmışızdır. Memleketi demir ağlarla örmek plânını ortaya atan Cumhuriyet Hükümeti, bu plânda azami derecede muvaffak olmuştur. Mali sahada da bir nevi plân tatbik olunarak, paranın islahı kredi işlerinin tanzimi imkânı hasıl olmuştur. Şimdi hükümet sanayi ve ziraat sahasında da yol ve kredi işlerinde olduğu gibi memleketin ihtiyaçlarına uygun bir plân tatbikine başlayacaktır. «Buğday» işine son kanunla hükümetin müdahalesi, bu hususta en müstacel meselelerde başlayacak bir faaliyetin mukaddemesidir. «Afyon» müstahsillerinin kooperatifle birleşmeleri de, afyon istihşal ve ticaretinde bir plân tatbik olunacağını göstermektedir. Türk Ticareti Bahriye filosunun bir anonim irket halinde birletirilmesi, deniz nakliyat ilerinin de bir program içine alınca delildir. Demek oluyor ki, Cumhuriyet Hükümeti zamann ihtiyaçların nazar dikkate alarak, iktisadi faaliyette bir metot ve bir plân dahilinde çalacak müesseseleri kurmaya başlamıştır. Sanayi sahasına gelince hükümet, bir «Sanayi ofisi» teşkil etmek suretile sanayi hareketlerini hükümet kontrolüne koymuştur; bu, sanayi sahasında da plânlı hareket edileceğini göstermektedir. Bu suretle sanayimizin başı boş inkişafındaki zarar ve tehlikenin önüne geçilmiş olacaktır...Kısa zaman zarfında en zaruri ve müstacel ihtiyaçlardan başlayarak gitgide tekemmül etmek istidadında olan bu mühim hareket, ilerisi için çok ümitbahıştır" (Ahmet Hamdi Başar, *Kooperatif*, C.1, No.3, Ağustos 1932, s.3-4).

⁴⁶ İsmail Husrev Tökin, "Millî Kurtuluş Devletçiliği II", *Kadro*, 3(19), 1933, s.25.

Kadrocular Vagner'in savunduğu devletçilik anlayışını “bir içtimai sistem olmaktan ziyade bir devlet politikası” olarak görmüşlerdir. Oysa Kadroculara göre “hakiki devletçilik cemiyetin bünyesinde bir istihaleyi tazammum eden bir sistemin ifadesi” olmalıdır. Böylelikle Kadrocularda devletçilik bir üçüncü yol arayışı olarak anlam kazanmıştır.⁴⁷

Kadroculara göre planın ülke içinde ve ülke dışında iki amacı vardır: Plan, ülke içinde ekonomik çatışmaları ve sınıf gerilimlerini azaltacak bir sanayileşmeyi gerçekleştirirken, uluslararası ölçekte ise emperyalist pazar ve sömürge politikalarına karşı durarak dışa bağımlılığı azaltacaktır. Planlama olgusunun devletin üretim ve dağıtım süreçlerindeki aktif rolü ile yakından ilgili olduğunu savunan Kadrocular, devleti üretim için kullanılacak kaynakların ve gelirin nasıl dağıtılacağına karar veren bir kurum olarak tanımlamaktadır. Bu sistemin merkezinde geniş bir kamu sektörü bulunmalı ve devlet ulusal ekonominin “dümen kolunu” elinde tutmalıdır.⁴⁸ Özel sektör ise ancak plan disiplinine uymak koşuluyla bu modelde yer almalıdır.⁴⁹ Henüz kalkınma iktisadının gündemde olmadığı, ancak Kadrocuların 1930'lu yıllarda gündeme getirdikleri sanayileşme modeli ve devlete biçtikleri misyon, bir boyutuyla 1945 sonrası kalkınma iktisadı ile gündeme gelecek olan ve İsmet Paşa'nın Kadro Dergisi için yazdığı “Fırkamızın Devletçilik Vasfı” isimli yazıda da ifade edilmek istenen kalkınmacı devlettir.

Kadrocular 1934 yılında uygulanmaya konan BBYSP'nin hazırlık aşamasında, planlama ve sanayileşme üzerine yazılar kaleme alarak planlama olgusuna ilişkin bakış açılarını ortaya koymaktadırlar.⁵⁰ Kad-

⁴⁷ İlhan Tekeli ve Selim İlkin, *Cumhuriyetin Harcı Köktenci Modernitenin Doğuşu*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, s.473-475, 2003.

⁴⁸ Şevket Süreyya Aydemir, “Plan Mefhumu Hakkında”, *Kadro*, 1(5), 1932, s.9. Aydemir, sömürge ve yarı-sömürge ekonomilerinde Batılı anlamda bir sınıfın doğmadığını belirterek, bu ülkelerdeki sanayileşmenin devlet eliyle ve planlı bir şekilde yapılarak “imtiyazsız ve sınıfsız” bir bir milletin yaratılacağını belirtmektedir: “...Feodal kalıntıları bir yana iterek Batılı anlamda sınıflar doğmamış olan yarı feodal, sanayiden yoksun sömürge ve yarı sömürge ekonomilerde bugün Batılı anlamda sınıf kavgaları yoktur. Bu sebeple bu ülkelerdeki sanayinin, ulaştırmanın, büyük kredi cihazlarının devlet kontrolü altında, milletin gücüyle ve planlı bir şekilde geliştirilmesi, yarımın dünyasına imtiyazsız, sınıfsız bir milletin misallerini verecektir” (Aydemir, “İnkilâp ve Kadro...”, s.65-66).

⁴⁹ Avcıoğlu, *a.g.k.*, s.450.

⁵⁰ Kadro'nun ilk sayılarında planlamaya ilişkin yoğunlaşan yazıların, BBYSP'nin gündeme geldiği 1934 yılında tekrar arttığı görülmektedir. Bu konuda bkz. Vedat Nedim Tör, “Müsteleme İktisadiyatından Millet İktisadiyatına”, *Kadro*, 1(1), 1932, s.8-11; Şevket Süreyya Aydemir, “Plan Mefhumu Hakkında”, *Kadro*, 1(5), 1932, s.5-12; İsmail Husrev Tökin, “Beş Senelik Programın Manası”, *Kadro*, 3(27), 1934, s.26-30; Burhan Asaf Belge, “Planlı Dış Ticaret ve Dış Ticaret Ofisleri”, *Kadro*, 3(28), s.27-34; Munir İriboz, “Ziraate Planlı Çalışmak Zarureti”, *Kadro*, 3(25), s.45-48).

rocular planlamaya ilişkin yazdıkları yazılarda iki örnek üzerinde durmaktadır. Bunlar; Sovyetler Birliği ve Avrupa’da gündeme gelen planlama yaklaşımlarıdır. Kadrolara göre bu iki planlama yaklaşımı da Türkiye için model olamaz. Sovyetler Birliği’nde uygulanan merkezi planlama sosyal ihtiyaçlara öncelik vermeyi hedeflerken, planda öngörülen üretim hedefinin gerçekleştirilemediği, üretim sorununun yaşandığı belirtilmektedir. Avrupa’daki planlama anlayışının ise 1929 krizi ile birlikte gündeme gelen üretim fazlalığı (eksik tüketim) sorununa çözüm üretmekte yetersiz kaldığı vurgulanmaktadır. Bu bağlamda gerek Sovyet ve gerekse de Avrupa deneyiminin Türkiye için iyi modeller olamayacağı belirtilmekte ve üçüncü yol önerilmektedir. Kadrocuların önerdiği üçüncü yol yaklaşımına göre devlet fiilen sanayileşmeye öncülük etmeli, dış ticaret devlet tekelinde olmalı ve dış ticaret ile uğraşan özel kesim kontrol edilmelidir. Devlet bu modelde sadece üretici bir aktör olarak yer almamalı, kaynak ve gelir dağılımına da müdahale ederek sermaye birikimini hızlandırmalıdır. Ancak devletçiliğe dayalı bir sanayileşme modeli ile sınıflar arasındaki zıtlaşma önlenip milli bütünlük korunabilecektir. Bu bağlamda milli kurtuluş devletinin iktisat politikası “ancak bir plân çerçevesinde dâhilinde tahakkuk eder”. Bu plan, kapitalist planlama olmayacağı gibi sosyalist planlama da değildir. Bu plan “sadece milli iktisadiyatın kumanda manivelâlarını (büyük sanayi, transpor, kredi) eline alacak, milli iktisadiyatı devlet marifeti ile bina edecek bir program olacaktır”:

“Milli kurtuluş devletinin iktisat politikası ancak bir plân çerçevesinde dâhilinde tahakkuk eder. Plân milli iktisadiyatın kendi kendine ferdiyetçi esaslar dâhilinde inkişafının zıddı bir sistemi tazammun eder. Fakat bu plân hiçbir zaman şahsi mülkiyetin tasfiyesine müteveccih sosyalist bir plân değil, sadece milli iktisadiyatın kumanda manivelâlarını (büyük sanayi, transpor, kredi) eline alacak, milli iktisadiyatı devlet marifetile bina edecek bir program olacaktır. Plân sosyalizmde olduğu gibi kolektif mülkiyete değil, büyük iktisat faaliyetlerinde devlet mülkiyetine istinat edecektir. Büyük sanayi, transpor, bankalar, ticareti hariciye devletin elinde bulunacağı için, milli iktisadiyata milli menfaatlere uygun bir istikamet vermek her zaman mümkün olabilecektir... Buraya kadar verdiğimiz izahattan anlaşılıyor ki, milli kurtuluş hareketinin devletçiliği, inkılâpçı sosyalizm gibi proletarya namına şahsi mülkiyeti tasfiye ederek sosyalist bir cemiyet kurmak davasında değildir... Milli kurtuluş hareketinde sınıf ferdiyetçiliği değil, milli bütünlük gayedir. Milli bütünlüğün milli kurtuluş devletçiliğinin, şu veya bu dar zümrevi menfaatler namına istismarı da hareketin dışında kalır.”⁵¹

⁵¹ Tökin, “Milli ..”, s.31

Kadro Dergisi'nin birinci sayısında Vedat Nedim Tör⁵² imzasıyla yayınlanan, "Müstemele İktisadiyatından Millet İktisadiyatına" isimli makale, Kadrocuların savundukları kalkınma paradigmasında planlamaya verdikleri stratejik önemi ortaya koymakta, "Askeri Dumlupınar plânlı ve sistemli bir faaliyetin yemişi idi. İktisadi Dumlupınar da plân ve sistem ister" denmektedir. Tör, iktisadi kalkınmayı bireysel çıkarlar yerine bir ulusal dava olarak görmekte, bu davayı gerçekleştirmek için "anarşik iktisat" yerine "planlı iktisat"ı önermektedir:

"İktisadi davalarımızı ferdlerin hasis menfaat meseleleri olmaktan kurtarıp millet davası haline koymak, artık günün zarureti oldu. Bütün Türkiye'de bir Dumlupınar havası estirmek lâzım. Askeri Dumlupınar planlı ve sistemli bir faaliyetin yemişi idi. İktisadi Dumlupınar da plan ve sistem ister... Bütün dünya anarşik iktisattan planlı iktisada doğru yürüyor. Belli başlı sanayi şubelerinde gördüğümüz tröstler, karteller, konsernler, sonra konjonktür tetkikat müesseseleri, kooperatifleşme teşebbüsleri vs. hep bu hareketin neticeleridir. Biz, böyle bir faaliyete her milletten daha ziyade muhtacız. Çünkü iktisadi bünyemizi değiştiriyoruz. Şuursuz iktisat siyasetinden, şuurlu iktisat siyasetine geçiyoruz. Şuurun en canlı nişanesi ise program ve plândır."

BBYSP'nin hazırlık aşamasında, İsmail Husrev Tökin "Beş Senelik Programın Manası" isimli yazıyı kaleme alarak, devletin ekonomide üretici bir aktör olarak yer almasının önemini belirtmekte, devletin kuracağı tesisler yolu ile sınıf çatışmalarını önleyeceğini ve milli bütünlüğü koruyacağını vurgulamaktadır. Başka bir anlatımla Kadrocular ithal ikamesine dayalı kalkınma modelini salt iktisadi bir kalkınma stratejisi olarak görmemekte, bir ulusal bütünlük projesi olarak da görmektedirler:

"1. Devlet, modern sanayii bizzat kurmakla memlekete rasyonel ve ilmi tekniği getirmiş olacaktır. Büyük devlet sanayii ancak modern teknikle istinat edebilecektir. Binaenaleyh mevcut sistemin ampirik tekniğinin yerine ilmi teknik namzettir...2. Devlet sanayinin kurulması ile iş verenle iş alan arasındaki münasebetlerin şekli de değişecektir. Devlet sanayii patronla amele münasebetinde değil, milletin külli ifadesi olan devletle milletin iş alanı efradı arasındaki içtimai münasebetlere sahne olacaktır. Halbuki bugün mevcut yecuç ve mecuç şeklindeki milli sanayide bariz bir amele patron münasebetleri vardır. Bu münasebet millet bütünlüğünü kıracak bir neticeye her zaman münber olabilir. Devlet sanayii, milli iktisadiyatın içtimai nizamına sınıfçı değil, halkçı bir unsur getirmekle mevcut sistemin orijinal bir içtimai çehre almasına âmil olabilecektir...3. Bugünkü milli iktisat sisteminde ferdiyetçi ve kârcı bir iktisat zihniyeti müşahede olunmaktadır. Bütün iktisadi faaliyetler, bu zihniyetin tezahür şekillerine göre istikamet almaktadır."⁵³

⁵² Tör, "Müstemele.....", s.8-11.

⁵³ İsmail Husrev Tökin, "Beş Senelik Programın Manası", *Kadro*, 3 (27), 1934, s.29-30.

Tökin, aynı yazısında BBYSP'nın önemini vurgularken, Plan'ı "iktisat politikasında bir dönüm noktası ve yeni iktisadi kuruluşun bir ilk inkılâpçı hamlesi" olarak nitelendirilmektedir:

"Günün en aktüel iktisat meselesi, beş senelik sanayi programıdır. Program aşağı yukarı her muhitte geniş ve canlı bir alâka uyandırmıştır. ...Hariçte muhtelif sanayi ve finans menfaatlerini temsil eden gazeteler, beş senelik sanayi programında bacaları tıkanmış fabrikalarına yeni bir iş sahası gördüklerini açıkça söylemekten çekinmiyorlar ve programı, kendi memleketleri aleyhine çevrilmiş bir müdafaa ve istiklâl silahı olmakla beraber alkışlamaktan kendilerini alamıyorlar. Bu da kapitalizmin nasıl bir şuur teşevvüğü bir tezatlar havası içinde kendini kaybetmiş olduğuna yeni bir delildir...Beş senelik sanayi programı, iktisat politikasında bir dönüm noktası ve yeni iktisadi kuruluşun bir ilk inkılâpçı hamlesidir."⁵⁴

Tökin, "Beş Senelik Sanayi Programı ve Kredi Meselesi" isimli yazısında ise hazırlanmakta olan BBYSP ile "yeni bir kuruluş devrine" girildiğini, BBYSP sayesinde Türkiye'nin uluslararası işbölümündeki yerinin değişeceğini, bu modelin milli kurtuluş hareketlerine örnek olacağını yazmaktadır:

"Beş senelik sanayi programı ile yeni bir kuruluş devrine giriyoruz. Türkiye bundan sonra dünya iş bölümünde yalnız hammadde müstahsili değil aynı zamanda hammaddesini bizzat işleyen sanayici bir memleket olarak yer alacaktır. Fakat yalnız bu da değil. Hammadeci zait sanayici memleket olmak Türkiye'ye bir bünye tahavvülünden başka o kadar yeni bir şey ilave etmeyebilir. Burada yeni ve orijinal olan cihet milli sanayin bir plan dâhilinde devlet eli ve devlet sermayesi ile kurulmasıdır. Bu tip sanayileşme hareketi milli kurtuluş hareketlerinde ilktir ve bütün bu hareketlere örnek olacaktır... Sanayi programı, bizi zaruri olarak milli iktisat planına götürecektir."⁵⁵

Kadroculara göre planlı ekonomide neyin, ne kadar ve ne zaman üretileceğine ilişkin sorular ve kararlar piyasa mekanizmasına bırakılmamalıdır. Bu kararları devlet önceden hazırlayıp planlamak durumundadır. Kadrocular, 1929 büyük bunalımı ile yerle bir olan liberal ekonomik sistemde, üretime ilişkin kararların bireysel tercihler tarafından belirlendiğini,⁵⁶ oysa planlı ekonomide "ferdin dar menfaatleri, aferist

⁵⁴ Tökin "Beş.....", s. 26-30.

⁵⁵ İsmail Husrev Tökin, "Beş Senelik Sanayi Programı ve Kredi Meselesi", *Kadro*, 3(28), 1934, s.19.

⁵⁶ Kadrocular 1930'lu yıllarda kaynak tahsisine ilişkin tercihlerini devletten yana kullanırlarken, sonraki yıllarda planlama ve piyasa bağlamında tartışılan olgulardan biri, kısa, orta ve uzun dönemde kaynak tahsisini kimin belirleyeceği üzerine yapılmıştır. Kaynak tahsis sürecinde merkezi tercihler mi ya da tüketici tercihleri mi belirleyici olacaktır? (tüketici egemenliği mi?). Ya da reel dünyada gözlemediği üzere planlama/piyasa karşıtlığı ne kadar geçerlidir? Devletin "otoriter", tüketici taleplerinin "demokratik" olduğu savı siyasal yapıları (karar mekanizmalarını) etkileme gücünün görece güç dengelerine göre oluştuğu bir sınıflı toplum

temayülleri değil, bütün milletin yüksek menfaatleri”⁵⁷ öncelikli olacaktır.

Şevket Süreyya Aydemir⁵⁸ “Plan Mefhumu Hakkında” isimli makalesinde, planın “devrin en karakteristik mefhumu” olduğunu belirterek, “yarının cemiyet nizamının” “planlı bir cemiyet nizamı” olacağını vurgulamaktadır:

“...Mamafih biz ‘plânı’ ister bir direktif, ister inkişaf merhalelerinin bir takım şartlar ve muvazeneler içinde önceden tespiti diye alalım ve planlı bir cemiyet nizamını, ister Rusya’da olduğu gibi bir ihtilal mevzuu, ister Avrupa’da düşünüldüğü gibi müslihane bir Ronesans, ister bizim gibi memleketler için asolan *tanzim olunmuş bir milli iş birliği* şeklinde anlayalım, muhakkak olan şudur ki, plan mefhumu artık devrin en karakteristik mefhumudur ve yarının cemiyet nizamı, -sosyal maliyeti ne olursa olsun-ancak *planlı bir cemiyet nizamı* olabilir.”

Kadrocuların henüz 1930’lu yıllar gibi erken sayılabilecek bir tarih kesitinde, bölgesel kalkınmaya ilişkin de analizler yaptıkları, bölgearası gelişmişlik farklılıklarını gidermede planlamayı çözüm olarak gördükleri anlaşılmaktadır:

“Binaenaleyh geri memleketlerin müesses iktisadi vaziyetini mütalea ederken jenetik⁵⁹ unsurların ilk plâna alınışı ne kadar doğru ise, bu memleketlerin yeni bir içtimai şekillenmeye, yeni bir iktisat kuruluşuna varabilmelerini hedef tutan bir rayonlaştırma hareketinde de inkılâpçı noktai nazarın ön plâna alınması o kadar doğrudur... Zaten devletçi bir iktisat her şeyden evvel bir iktisadi rayonlaşma tezinin ifadesidir. Kendi sırasında muhtelif mıntıkalar muhtelif iş sahaları için ayrı ayrı işlenmiş mahalli iktisat plânlarına dayanmayan bir devlet iktisat plânı esasen tasavvur olunamaz...Halk iktisadiyatını kül halinde görmek, seyir halinde görmek, hem inkişaf istikametleri, hem de hedefleriyle görmek, inkılâpçı enerji, inkılâp disiplini ve plân, rayonlaştırma hareketinin şartlar ve unsurlarıdır.”⁶⁰

göz önüne alındığında, tüketici tercihlerine dayalı bir kaynak tahsisi ne kadar demokratiktir? Tüketim talebinden türetilen yatırımların sermaye stokunu, sermaye stokunun gelişme hızının da büyüme hızını belirleyeceği düşünülürse, tüketici taleplerinden hareketle elde edilen büyüme ve birikim kararları ne kadar akılcı olacaktır? Günümüzde, geri kalmış bir ekonomik yapıda yatırımların toplam düzeyini belirlemede ve bunları sektörler arasında dağıtmakta piyasanın “miyopluluğu” çarpıcı biçimde ortaya çıkmakta ve piyasa mekanizması başarısız olmaktadır. Bu bağlamda, uzun dönemde yüksek bir akla ihtiyaç olduğu düşünülürse, planlama böyle bir aklın temsilcisi olarak görülebilir. 20. yüzyılda meydana gelen gecikmiş sanayileşmelerin tüm başarılı örnekleri de göstermektedir ki, artığı el koyma, artığı birikime dönüştürme ve nerelere yatırım yapılacağını kararlaştırma üzerinde merkezi bir denetim sağlanmadan, köklü yapı değişikliklerini gerçekleştirmek ve hızla sanayileşmek imkansızdır (Korkut Boratav, “İstikrar ve Yapısal Uyum Politikalarının Bir Bilançosuna Doğru”, *Cahit Talas’a Armağan*, Mülkiyeliler Birliği Yayınları: 9, Ankara, 1990, s.135-136).

⁵⁷ Tökin, “Beş...”, s.27.

⁵⁸ Aydemir, “Plan...”, s.8

⁵⁹ “Burada jenetik, zamanın seyri içinde kendi kendine, yani tekâmül yoluyla taazzuv eden şartlar ve münasebetler manasında kullanılmıştır” (Şevket Süreyya Aydemir, “Türkiye’nin İktisadi Mıntıkalara Bölünmesi: Rayonlaştırma”, *Kadro*, 2(15), 1933, s.5).

⁶⁰ Aydemir, *a.k.*, s.5-12.

Kadroculara göre işbölümünün sağlanabilmesi ve iş planının gerçekleştirilmesi için iç pazarın yaratılması gerekmektedir. Ancak, Türkiye ekonomisi henüz pazara açılmamış, kapalı bir ekonomik yapı sergilemektedir: “Bugünkü Türkiye *geniş, fakat iptidai* bir köylü memleketidir.”⁶¹ Milli plan yolu ile işbölümü gelişecek, pazar için üretime geçiş sağlanacaktır:

“Binaenaleyh, Türk vatanını siyaseten olduğu gibi iktisaden de tam ve bütün bir birlik haline getirmek için ilk adım, mübadele varlığının ve teknik geriliğinin eseri olan bu iptidailiğin damgasını da onun yüzünden silmek, yani Türkiye’de (içtimai iş bölümü) nü memleket miyyasında yaratmak ve tanzim etmektir. İçtimai iş bölümünün inkişafı ve tanzimi... İşte iç pazarın, milli pazarın yaratılışı budur...”⁶² Bu iç pazarın, bu milli pazarın yahut bütün memlekete şamil ve milleti ihtiva eden, hülasa hakiki manası ile ‘bütün’ olan yani ‘milli’ olan bu iktisat birliğinin yaratılması, işte Türk inkılabının Türk teşkilatçısından beklediği milli iş planının mevzuu ve hedefi.”⁶³

Kadroculara göre sanayi sektörü ile birlikte tarım sektörünün de planlaması gerekir.⁶⁴ Tarıma yönelik planlamada Kadrocuların esas çıkış noktası kapalı köy ekonomisinin pazar ekonomisine dönüştürülerek pazar için üretimin sağlanmasıdır. Kadroculara göre genç Cumhuriyetin önündeki en temel engel, kapitalizm öncesi arkaik sosyo-ekonomik yapılarıdır. İsmail Husrev Tökin’in Kadro dergisinde çıkan makaleleri ve 1934 yılında “mecmua neşriyatından” yayınlanan *Türkiye Köy İktisadiyatı*⁶⁵ adlı eserinde geliştirdiği düşüncelerin, Kadrocuların tarım ve köylülük sorunlarına ilişkin çözümlerinde etkili olduğu

⁶¹ Şevket Süreyya Aydemir, “İçpazar ve İktisatta ‘bütün’lük”, *Kadro*, 1 (10), 1932, s.5.

⁶² Aydemir, *a.g.k.*, s.8

⁶³ *a.k.*, s.7

⁶⁴ Vedat Nedim Tör “Sanayi Plânından Sonra Ziraat Planı”, *Kadro*, 1934, 3(35-36), s.23-27.

⁶⁵ İsmail Husrev Tökin, *Türkiye Köy İktisadiyatı*, İletişim Yayınları, 1. Baskı (1934), 2. Baskı (1990), İstanbul. Türkiye’de tarım ve köylülük üzerine en fazla bilimsel çalışma yapan aydınların başında gelen Boratav, *Türkiye Köy İktisadiyatı* için yazdığı sunuş yazısında Tökin’in kitabından övgüyle söz etmektedir: “Tökin’in kitabı sunduğu bilgilerle sadece öğretici olmakla kalmıyor; yaklaşımı ve metodolojisi ile araştırmacılara yol gösterici özellikler de taşıyor... Tökin’in yapıtının yeniden basımı yirminci yüzyılın son on yılına girerken aydınlarımıza Türkiye toplumsal biliminin geçmişine, dolayısıyla kendi geçmişlerine saygı duymaları gereğini hatırlatması bakımından da anlamlıdır. 1960 sonrasında toplumsal bilimlerde sağlanan gelişmelerin önemli bir bölümü Batı yazınına yakından izleyen yeni bir kuşak tarafından gerçekleştirildi. Bu insanlar Türkiye toplumu üzerinde sağlam bir kuramsal kaynaktan hareket ederek özgün çözümlerler getiren İsmail Husrev, Şevket Süreyya, Doktor Hikmet gibi düşünürlerimizden, hatta 1940’lı yılların toplumsal bilimcilerinden habersiz yetiştiler ve bu yüzden ülkelerine ait pek çok gerçeği sıfırdan başlayarak tartışmak ve yeniden keşfetmek zorunda kaldılar... Türkiye Köy İktisadiyatı’nın yeni basımı okuyan genç kuşak aydınları bu kopukluğun ayrı bir maliyeti olduğunu herhalde farkedeceklerdir” (Korkut Boratav, “Sunuş”, *Türkiye Köy İktisadiyatı*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1990, s.III-VII).

görülmektedir.⁶⁶ Kadrocular derebeylik düzeninin tasfiyesi için toprak reformunu önermektedir. Kadroculara göre toprak ağaları ile ittifak yapıp, feodal ilişkilerin sürmesi yerine, bir toprak reformu yapılarak, toprak ağalarının iktisadi ve siyasi nüfuzunun kırılması ulusal ekonominin inşası açısından gereklidir:

“Derebeylik nizamının tasfiyesi, Şarkta, uzun asırlar imtidâdınca topraksızlaştırılan mülkiyetsizleştirilen köylünün mal ve mülkiyet sahibi kılınması neticesinde bitecektir. Küçük çiftçilik, toprak köleliğinin zıttıdır ve derebeylik münasebetlerinin en emin tasfiye vasıtasıdır... Derebeylik nizamının tasfiyesi, Türk inkılâbının tabii bir mevzudur. Bunun içindir ki Türkiye Cumhuriyeti, Osmanlı İmparatorluğunun zıttına olarak, daha, ilk adımdan itibaren derebeyinin karşısında açık cephe almış bulunuyor. Yeni Türkiye'nin ahlâkı, ne şoven, ne de emperyalisttir.”⁶⁷

Benzer şekilde Tökin;⁶⁸ “...köyün bu günkü metruk bünyesinden gelen borçlanma şekil ve teamüllerini ve bunları gıdalandıran şartları, devletin plânlı bir müdahale siyaseti dâhilinde esasında” değiştirerek, toprak reformunun gerekliliğini vurgulamaktadır:

“...Ortakçılık dolayısı ile toprakla alâkadar olmayan köylü, istihsalin rasyonel ve verimli cereyanını teminden acizdir. Netice itibariyle bu vaziyetten bütün milli istihsal ve milli menfaatler zarar görmektedir. Şarkta her nevi irtica hareketlerinin kaynağı olan derebeylik, hem köylüyü istismar etmek, hem milli asayiş bozmak hem de millet bütünlüğünü kırmak gibi hareketler ile millet bünyesinde bir yara olarak durmaktadır. Binaenaleyh bir taraftan köylüyü toprağına sahip kılarak istihsalinin dolayısı ile milli istihsalin ve milli verimliliğin artmasını temin, diğer taraftan gayri milli irtica hareketlerini kökünden tasfiye etmek için geniş ve inkılâpçı bir toprak reformuna şiddetle lüzum vardır. Bu reform her köylüyü ayrı ayrı mülklendirmek tarik ile köyde içtimai farklılığı kaldıracaktır. Binaenaleyh toprağı köylüye tevzi işi, milli bütünlüğe varma yolunda ilk atılacak adımlardandır.”⁶⁹

Sonuç olarak, Kadrocuların önerdikleri “Üçüncü Yol” arayışından rahatsız olan Cumhuriyet Halk Fırkası (CHF) içerisindeki İş Bankası-Bayar⁷⁰ ve İnönü grubundan Recep Peker’in Kadro’ya karşı cephe al-

⁶⁶ Kadro’da tarımsal yapı ve köylülük üzerine çıkan makalelerin kronolojik sıralaması şöyledir: İsmail Husrev Tökin “Türkiye Köy İktisadiyatında Borçlanma Şekilleri”, *Kadro*, 1(3), Mart 1932, s.25-34; Şevket Süreyya Aydemir “Polemik: Derebeyi ve Dersim”, *Kadro*, 1(6), Haziran 1932, s.41-45; İsmail Husrev Tökin, “Türkiye’de Derebeylik Rejimi”, *Kadro*, 1(7), Temmuz 1932, s.16-24; İsmail Husrev Tökin “Millet İçinde Sınıf Meselesi”, *Kadro*, 3(25), Ocak 1934, s.34-37; İsmail Husrev Tökin, “Millet İçinde Sınıf Meselesi II”, *Kadro*, 3(26), Şubat 1934, s.20-26.

⁶⁷ Aydemir, “Derebeyi.....”, s. 44-45.

⁶⁸ Tökin, “Türkiye.....”, s.34.

⁶⁹ Tökin, “Millet.....”, s.24-25.

⁷⁰ Aysan’ın 3 Mayıs 1981 tarihinde 1932-37 döneminin İktisat Vekili, 1937’nin sonbaharından 1939’un başına kadar Başvekillik görevlerinde bulunacak olan Celal Bayar’la yaptığı söyleşi

maları sonucunda,⁷¹ Türkiye'nin entelektüel yaşamında, kısa bir zaman dilimi içerisinde derin izler bırakacak olan Dergi yayını durdurmak zorunda kalmıştır.⁷²

KADROCU PLANLAMA: 1946 İVEDİLİ SANAYİ PLANI

Türkiye, İkinci Dünya Savaşı bunalımı içerisinde ara verdiği planlama çalışmalarına savaş henüz bitmeden önce tekrar başlamış, kısa bir zaman dilimi içerisinde ekonomik paradigmaları birbirinden oldukça farklı, "1946 İvedili Sanayi Planı" ve "1947 Türkiye İktisadi Kalkınma Planı" nı hazırlamıştır.

Türkiye iktisat tarihi açısından 1946 İvedili Sanayi Planı'nın üç temel açıdan önemi vurgulanmalıdır: İlk olarak bu Plan, 1930'lu yıl-

Bayar-İnönü çekişmesini, Şevket Süreyya'nın Bayar'a yönelik "aferist" eleştirisine karşılık Bayar'ın kadrocuları "Bolşevik devletçiliği" yapmakla suçlamasını, Beş Senelik Sanayi Planı'nın uygulanmaya konduğu bir zamanda, Bayar'ın Kadro'yu nasıl ortadan kaldırdığını söylemesi gibi bir dizi ilginç gelişmeyi içermektedir:

"Aysan-...Şevket Süreyya 'Tek Adam'da aferistlerden söz ediyor. Sizi gidip Atatürk'e şikâyet ederlermiş 'şöyle menfaat sağlıyor, böyle özel menfaat sağlıyor' diye. Onlar konusunda bir şeyler söyler misiniz?"

"Bayar- ...Bankadan ayrıldıktan sonra ilk Beş Yıllık Sanayi planının yapılmasında çalıştım. Şevket Süreyya ve arkadaşları planı yapan komitede hep Bolşevik devletçiliğini savunmuşlardır. Bu tür bir devletçiliği uygulamak için gizli, açık neşriyat yapmışlardır. Bunlar, maalesef, Allah rahmet eylesin, İsmet Paşa'yı da birçok noktada ikna etmişlerdir."

"Aysan- O da bir makale yazmış, Kadro'ya."

"Bayar- Makale de yazmıştır. Ve İsmet Paşa'nın bir zaafı vardı. Mutlaka hayatında bir adama bağlanır. Ona da bağlanmıştır... Ben son günlerde biraz enflasyon meselelerini karıştırıyorum... Kadro dergisi ve Âli İktisat Meclisi hadisesi neşriyatını da gözden geçirmişimdir... Tatbikata başladığım vakitte de bu iki müesseseyi ortadan kaldırmakla işe başladım" (Mustafa Aysan, *Atatürk'ün Ekonomi Politikası*, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul, 2000, s.87-107).

⁷¹ Kadro'nun kapatılmasında, Kadro'nun önerdiği kalkınma stratejisi nedeniyle, Kadrocular ile CHF içerisinde gittikçe güçlenmekte olan İş Bankası grubunun derin görüş ayrılıklarının etkisini özellikle belirtmek gerekir. Kadro'nun önerdiği planlamaya dayalı sanayileşme stratejisinde özel kesimin ve bu bağlamda İş Bankası Grubu'nun iktisadi ve siyasi anlamda etkinliğini sürdürmesi olanaklı değildir. Diğer yandan Kadro, iç pazarın bütünleşmesi ve ulusal ekonominin inşası önünde feodal yapıyı engel olarak görmekte, bunun için toprak reformunu önermektedir. Bu öneriler CHF içerisindeki tarım burjuvazisi tarafından radikal bulunmuş ve Kadro ile CHF arasında önemli bir anlaşmazlık konusu olmuştur. Bu gelişmeler Kadro dergisinin kapatılması ile sonuçlanmıştır.

⁷² Kadro dergisinin kapatılması ve Kadrocuların hazırladıkları 1946 İvedili Sanayi Planı'nın tasfiyesi ve izleyen yıllarda gündeme gelen 1946 dönüşümü o kuşağın aydınları açısından hayal kırıklıkları ile doludur. O kuşağın en önemli simalarından Şevket Süreyya Aydemir, *Sıyru Arayan Adam* isimli kitabında belki de bir kuşağın umutsuzluklarını anlatmaktadır: "Mamak köyünü geçip de Kayaş vadisine girince, Elmadağ üzerinden yükselen ay, etrafa sisli aydınlığı yaydı. Yol tenhaydı. Vadi sessizdi. Ruhum, daha önce seyrettiğim perişanlığın hâla kasveti içindeydi. Kırgın ve kötümserdim. Öyle ki, yürüdüğüm yol, bana sanki şu her zaman geçtiğim Kayaş Vadisi yolu değil de, hayat yolumun kendisi gibi geliyordu ve sanki bu yol, artık bir sona varıyordu. Boş, değersiz ve maksatsız bir sona...Evet bu yolun artık sona ermesi lâzımdı. Bu yolculuğun artık gayesi kalmamıştı..." (Aydemir, *Sıyru...*, s.472).

larda gündeme gelen sanayi planlarının bir devam niteliğindedir. Tıpkı BBYSP ve İBYSP’nda olduğu gibi uluslararası ihtisaslaşmanın dışında bir sanayileşmeyi hedeflemekte, kalkınmada sürükleyici sektör olarak sanayiye görmektedir. İkinci olarak bu Plan, “Kadrocu Planlama” anlayışının somut bir örneğidir. Plan, Kadro hareketinin iki önemli ismi, Şevket Süreyya Aydemir ve İsmail Husrev Tokin tarafından hazırlanmıştır. Üçüncü olarak, 1946 İvedili Sanayi Planı Türkiye’nin kalkınma serüveninde bir yol ayrımını göstermektedir: Bağımsız bir sanayileşme (kalkınma) ile dışa bağımlı ve tarıma dayalı bir gelişme arasındaki bir yol ayrımını.

Türkiye, Saraçoğlu Hükümeti ile savaş sonrası dönemde uygulayacağı iktisat politikasına yön verebilmek amacıyla savaşın sürdüğü bir zamanda plan çalışmalarına başlamış, 1944 yılında “Harp Sonrası Kalkınma Plan ve Programı”nın hazırlanmasına karar vermiştir. Bunun için bakanlıklar arası bir planlama komisyonu kurulmuş, komisyon bir sene süren yoğun bir çalışmadan sonra savaşın fiilen bittiği tarihten iki gün sonra, 7 Mayıs 1945 yılında bu Plan’ın özeti niteliğindeki “Öz Raporu” hükümete verebilecek hale getirmişti. Böylelikle Türkiye, savaş sonrası döneme savaş döneminde hazırladığı bir Kalkınma Planı⁷³ ile girecektir.

1946 İvedili Sanayi Planı’nın teknik düzeydeki yönetimi, Sanayi Tetkik Dairesi Başkanı Şevket Süreyya Aydemir ve Sümerbank Konjonktür Müşaviri olan İsmail Husrev Tökin tarafından saptanmış, bu uzmanların Kadro Dergisi başta olmak üzere, çeşitli biçimlerde savundukları Planlama anlayışı hazırlanan planda geniş ölçüde etkili olmuştur.⁷⁴

- Hazırlanan Plan temel olarak dört bölümden oluşmaktadır. Bunlar;
- Türk sanayinin, harp zamanından sulh zamanına intikal eden ve sulh zamanının muhtemel yeni şartlarına intibak devresinde korunması ve gelişmesi ile ilgili genel problemler hakkında rapor.
 - Bu raporun teknik kısımlarının hülasası ile jeopolitik mahiyetteki umumi görüşleri ihtiva eden “öz rapor”.
 - Ele alınan konuların önemli bir bölümünü teşkil eden Sümerbank ve Etibank’a ait projeler veya ön projeler.
 - Uygulamayı temin maksadıyla, planlamayla ilgili kuruluşlar arasında imzalanan protokoller.

⁷³ Tekeli ve İlkin, *Savaş...*, s.1.

⁷⁴ *a.k.*, s. 3.

1946 Planı hedefleri açısından, 1930’lu yıllarda hazırlanmış olan Sanayi Planları’nın en gelişmiş halini, yapısal olarak da bu planların bir uzantısı niteliğini taşımaktadır.⁷⁵ Plan, kalkınma ve sanayileşme sürecinde devletin öncülüğünü ve ülkenin bağımsızlığını korumayı ve bütünlüğünü sağlamayı hedeflemektedir:

“...Bir taraftan demokrasi âleminin bir zaafi olan müstemleke ve yarı müstemleke şeriatı içine düşmemek, diğer taraftan da milli tekâmülümüzün seyrini arızaya uğratacak her türlü tazyik ve tesirlerden korunmak ve bunun için istihsalde hem sanayi, hem ziraatı geliştireceği ve ulaştırma işlerini genişleterek memleketi süratle bir kül haline koyacak çareler bulmak.”⁷⁶

Bu haliyle plan; “açık pazar koşullarının belirleyeceği bir ihtisallaşma modeline değil, tüm sektörlerin ve öncelikle sanayinin gelişmesinden türeyen yaygın ve dengeli bir kalkınma sürecine dayanmayı öngörmektedir.”⁷⁷

Ticaret burjuvazisinin giderek öne çıktığı ve yabancı sermayeye tutumun giderek yumuşadığı bir dönemde, İvedili Sanayi Planı kamu sektörüne ağırlık vermesinin nedenlerini şu gerekçelere dayandırmaktadır:

“Sanayileşme memlekette yeni bir içtimai tabaka yaratır ve bu tabakanın hayat kaygıları ve şartları, kendi haricinde kalan kitlelere nazaran hususiyet arz ve içtimai alâka talep eder, hâlen büyük işçi kalabalığının bulunduğu muhitlerin içtimai tetkiki bu hususta çok şayan-ı dikkat misaller verir. Hususi sermaye, devlet kanunlarının hesapsız kayıt ve şartları olsa dahi kâr gayesinin dışında ve binaenaleyh kendisi için gayri kabili idrak olan bu meselelere daima bigâne, hatta menfi kalır. Binaenaleyh artık sanayi ve maden meselelerinin bir de ‘işçi siyaseti’ ve içtimai bir mesele olarak kabul etmek ve onu asli kitlesi ile devletin müdahale ve tanzim çerçevesinde bulundurmak lazımdır.”⁷⁸

1946 Planı ile dış finansmanın sağlanamayacağıının anlaşılması ve 1946 yılında kurulan Demokrat Parti’nin korumacı, devletçi ve içe dönük iktisat politikalarının terk edilmesi doğrultusunda başlattığı yoğun kampanya etkisini göstermiş, 1946 Planı’nın hazırlanmasından birkaç ay sonra, Recep Peker kabinesince 7 Eylül’de Cumhuriyet tarihinin ilk büyük devalüasyonu yapılarak, 1950’li yılların sonlarına kadar sürecek olan liberalizasyon ve dış yardım (dışa bağımlılık) dönemi başlatılmıştır.⁷⁹

⁷⁵ a.k., s. 2.

⁷⁶ a.k., s. 2.

⁷⁷ Boratav, *Türkiye...*, s.97-98.

⁷⁸ Tekeli ve İlkin, *Savaş...*, s. 4.

⁷⁹ 7 Eylül Devalüasyonu, Türkiye’nin ekonomide yeni dünya düzenine, yani “Bretton Woods”a yerleşme adımı olurken, siyasal düzlemden ise Mart 1947 yılındaki Truman Doktrini ile birlikte

1947 TÜRKİYE İKTİSADİ KALKINMA PLANI

İkinci Dünya Savaşı ABD'nin ekonomik ve askeri üstünlüğü ile sonuçlanırken, bu gelişme ABD'ne uluslararası iktisadi ve siyasi ilişkileri belirleme imkanı veren bir "hegemonik güç" olarak kapitalist dünya sisteminin merkezine yerleşmesine neden olmuştur. Başka bir anlatımla, 19. yüzyılın hegemonik gücü olan İngiltere'nin yerini (Pax Britannica), İkinci Dünya Savaşı ile birlikte Amerika almıştır (Pax Americana). Yeni hegemonik devletin temel işlevi, sermaye birikiminin işlerliği açısından, birikimin uluslararası koşullarını olanaklı kılacak düzenlemeleri gerçekleştirmektir. Savaş sonrasında sermaye birikim sürecinde meydana gelen temel gelişme, üretici sermayenin uluslararasılaşma eğiliminde gerçekleşen çarpıcı gelişmede gözlemlenirken, temel siyasi gelişme ise iki kutuplu dünyaya dayalı soğuk savaş sürecinin başlaması ile kendini göstermiştir. İkinci Dünya Savaşı'nı izleyen yıllarda üretken sermayenin uluslararasılaşmasında gözlenen hızlı gelişme ve Soğuk Savaş süreci, ABD'nin Marshall Planı ile sermaye birikim sürecinin yeniden yapılandırılmasına yönelik koşulların oluşturulmasında etkili olmuştur. ABD, Marshall Planı ile savaş sırasında yıkıma uğramış olan Avrupa ekonomisinin yeniden inşasını sağlayarak (Avrupa İmar Programı-European Recovery Programme), Batı bloğunu Doğu bloğuna karşı güçlendirirken, ABD'nin ihracat mallarına yönelik istikrarlı bir talep düzeyinin sağlanmasını da hedeflemiştir.

Sermayenin uluslararasılaşma eğiliminde yukarıda kısaca ifade ettiğimiz gelişmeler yaşanırken, içeride ise 1940-1945 döneminde uygulanan savaş ekonomisinin neden olduğu gelişmeler etkisini hissettirmeye başlamıştır: Üretimde ve ithalatta yaşanan düşüş sonucunda

Amerikan eksenine kayması ile başlamıştır. 1946 yılına kadar Demokrat Parti'yi destekleyen ticaret burjuvazisinin devletçi politikaların tasfiyesi ile birlikte yabancı sermaye ile işbirliğinin en belirgin ifadesi, 1948 yılında yapılan İktisat Kongresi'dir. Ahmet Hamdi Başar tarafından kurulan İstanbul Tüccar Derneği'nin düzenlediği 22 Kasım 1948 İktisat Kongresinde gündeme gelen önerilerin *Thornburg* raporunda ifade edilen görüşler ile büyük ölçüde benzeştiği görülmektedir. Başka bir anlatımla, kongrede devletçi politikaların aşındırılması, yabancı sermayeye açılma, ağır sanayiden vazgeçilmesi gibi bir dizi talep temel beklenti olarak ortaya konmuştur. Kongre'de alınan kararlar ve uluslararası sermayenin beklentileri birlikte değerlendirildiğinde, ticaret sermayesinin talepleri ile uluslararası sermayenin taleplerinin bu kongre ile birlikte büyük ölçüde uyumlaştırıldığı anlaşılmaktadır. 1948 İktisat Kongresi'ne ilişkin ayrıntılı olarak bkz. Aydemir, *İkinci...*; İzzet Akosman, "Kongrenin Bilançosu", *Türkiye İktisat Mecmuası*, 1948 Türkiye İktisat Kongresi Özel Sayısı, 1948, s.4-9; Kemal Kılıçdaroğlu, *1948 İktisat Kongresi*, Sermaye Piyasası Kurulu Yayınları, Ankara, 1997; Zafer Toprak, "Unutulan Kongre:1948 Türkiye İktisat Kongresi", *İktisat*, Sayı: 211-212, 1982, s.37-43.

gündeme gelen darboğazlar, vurgun ve karaborsa için uygun bir ortam yaratmış, bunun sonucunda savaş yıllarında yaşanan yüksek enflasyonun da katkısıyla, ticaret ve tarım burjuvazisi önemli sermaye birikimine ulaşarak siyasetteki etkinliklerini daha da artırmışlardır.⁸⁰ Giderek güçlenen ticaret ve tarım burjuvazisi 25 Ocak 1945 tarihinde Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu⁸¹ tasarısında yer alan maddeler açıklandığında önemli bir direnç göstermiş, bu direnç kanunun Meclis'te görüşüldüğü 14 Mayıs günü sistemli ve etkili bir tepkiye dönüşmüştür. Gelişen tepkiler sonucu kanunda büyük toprak sahiplerinin (tarım burjuvazisinin) talepleri doğrultusunda değişiklikler yapılmış, Kanun 11 Haziran 1945 yılında Meclis'te kabul edilmiştir. Bu gelişme, CHF'den ayrılan, tarım ve ticaret burjuvazisinin ittifakı sonucu DP'nin kurulma sürecini hızlandırmıştır. CHF'den kopan üyelerin Demokrat Parti'yi kurlmalarından sonra da CHF'de farklı sınıf taleplerine dayanan çatışmalar devam etmiş, CHF'nin 1947 yılında yapılan 7. Kurultayı'nda devletçiliğin tasfiyesi sonucunda yerli ve yabancı sermayenin talepleri karşılanırken, parti içindeki reformcu kanat da tasfiye edilmiştir.

1946–1950 dönemi devletçiliğin önemli ölçüde tasfiye edildiği bir dönemi temsil etmektedir. Ancak bu tasfiye, devlet işletmeciliğinin tasfiyesi şeklinde olmamış, devletçiliği nitelendiren bütün yorum ve unsurları ve iktisat politikası özellikleri adım adım reddedilerek tasfiyeye uğramıştır.⁸² Devletçilik politikasını tasfiye eden kesimlerin başında savaş koşullarında ellerinde önemli düzeyde sermaye biriken ticaret ve tarım burjuvazisi gelmektedir. Devletçiliğin tasfiye edildiği koşullarda hazırlanan ve Türkiye'nin 1930'lu yıllardaki ve 1946 İvedili Sanayi Planı'nda öngörülen kalkınma anlayışından köklü kopuşu ifade eden

⁸⁰ Boratav 1940-1945 yıllarını, 1946 dönüşümünü önceleyen “kuluçka dönemi” olarak tanımlamaktadır: “1940-1945 yılları, 1946'da Türkiye'yi iktisat politikaları, dünya içindeki konumu ve siyasi yapısı bakımından tamamen farklı farklı bir gelişme doğrultusunda yöneltecek yeni güç dengelerinin kurulmasına yol açan bir 'kuluçka dönemi' olarak da görülebilir” (Boratav, *Türkiye...*, s.83).

⁸¹ Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu yasalaşmasına karşın uygulanamayacaktır. Kuşkusuz bu gelişme başta Doğu ve G. Doğu Anadolu bölgeleri olmak üzere, arkaik ilişkilerin tasfiyesini önleyerek, ulus devletin yaratılması sürecinde önemli bir sorun olarak, sonraki yıllarda varlığını sürdürecektir.

⁸² 1947 yılında toplanan CHF'nin 7. Kurultayı'nda yeni bir parti programı kabul edilerek, devletçilik ilkesine önceki programlara göre çok daha fazla yer verilmesine karşın, “devletçilik” ilkesi “bir yığın laf kalabalığı ve merasimle tasfiye edilmektedir. Bütün çaba, devlet işletmeciliğinin sınırları, özel sermayeyi tedirgin etmeyecek bir biçimde çizmek; devlete, özel teşebbüse yardım görevini yüklemek; özel teşebbüs ile devlet kuruluşları arasında ortaklıklara cevaz vermek ve bütün bunları ‘devletçilik’ adına yapmaktır” (Boratav, *Türkiye'de...*, s.256-357).

1947 Türkiye İktisadi Kalkınma Planı, ABD'nin yapacağı mali yardımların⁸³ gereklerini karşılayacak şekilde hazırlanmıştır. Başka bir anlamıyla, 1946 İvedili Sanayi Planı ile Amerika'dan yardım alamayacağını anlayan hükümet, 1947 yılında liberal çevrelerden oluşan bir kurula "1947 Türkiye İktisadi Kalkınma Planı"nı hazırlatmıştır.

Türkiye Avrupa Kalkınma Programı'na, 1946 İvedili Sanayi Planı'ndaki devlet sanayi projelerini de kapsayan bir "Kalkınma Planı" ile başvurarak, 615 milyon dolarlık dış yardım talebinde bulunmuştur. Türkiye'nin Avrupa Kalkınma Programı'na katılmasının söz konusu olduğu sırada, Thornburg⁸⁴ başkanlığında bir ABD heyeti Türkiye'ye ge-

⁸³ Yalçın Küçük'e göre 1947 İktisadi Kalkınma Planı, Truman Doktrini ile birlikte ABD'ne açılan bir "niyet mektubu" gibidir: "Herhalde bu 'plan', bugüne kadar yeryüzünde hazırlanan planların en gariblerinden biri olmalı. Çünkü bu plan, Adam Smith'in 'görünmeyen el' kavramını hatırlatıyor ve bir 'görünmeyen plan' niteliğine bürünüyor" (Küçük, a.g.m., s.82). Günçe'ye göre ise, 1947 İktisadi Kalkınma Planı lafzen uygulanmamış olsa bile, yaklaşım olarak (ruhen) öncelikleri ve ağırlıkları bakımından 1948-1960 döneminin ex-ante bir belirleyicisi, bir fotoğrafıdır. Bu bağlamda 1950-60 dönemi "plansız ve programsız" yıllar olarak görülemez. Kaynaklar, projeler ve programlarla dolu olan bu dönemde 1947 Planı'nın esprisi yaşatılmıştır. Bu dönem, "Türkiye'nin dağınık bir şantiye görünümü kazandığı, bir dinamik dengesizlikler çağıdır" (Engin Günçe, "Türkiye'de Planlamanın Dünü-Bugünü-Yarını", *Toplum ve Bilim*, Sayı:14, 1981, s.84-97).

⁸⁴ Avcioğlu'nun (a.g.k., s.558), "Türk ekonomisine Amerikan müdahalesinin aşırı bir örneği" olarak nitelendirdiği Thornburg Raporu'nun çıkış noktası, Türkiye'nin uluslararası işbölümüne dayalı uzmanlaşma temelinde yeniden yapılandırılmasıdır. Truman Doktrini'nin ilan edildiği bir dönemde, ABD'de faaliyet gösteren Yirminci Asır Vakfı'nın temsilcisi, Standart Oil firmasının baş mühendisi olan Max W. Thornburg başkanlığındaki bir grup uzman, ABD yardımlarının kullanılış biçimini saptamak için Türkiye'ye gelmiş, yapılan incelemeler "Türkiye Nasıl Yükselir" ismiyle yayınlanmıştır. Rapor dokuz bölümden oluşmaktadır. Raporun ilk iki bölümü ağırlıklı olarak Türkiye'nin sosyo-ekonomik yapısının analizine ayrılmıştır. Raporda ayrıca "Taşıt ve Ulaştırma", "Ziraat", "Madencilik ve İstihsal", "Enerji Kaynakları ve Gelişme" başlıkları altında sektörel analizler de yer almaktadır. Rapor, Türkiye'nin geri kalmışlığının nedenini 9.bölümde *devletçilik* politikaları ile açıklarken, devletin tekstil, dokuma, çimento, kağıt, ayakkabı, kimyevi maddeler, makine üretimi gibi sektörlerde üretici bir aktör olarak devrede olmasının sakıncalarına değinilmekte, bunun özel kesimin gelişimini sekteye uğrattığı belirtilerek, Karabük Demir ve Çelik, Etibank ve MTA gibi KİT'lerin kaynakların atıl kullanılmasına neden olduğu savunulmaktadır. Bu nedenle devletçilik politikası, vergi ve kredi politikalarında yapılacak değişiklikler yolu ile özel sektörü destekleyecek şekilde yeniden düzenlenmeli, devlet özel kesimin üretim yaptığı alanlarda çekilmeli, alt yapı hizmetlerinde yoğunlaşmalıdır. Başka bir anlatımla, Thornburg Raporu 1946 İvedili Sanayi Planı'nında öngörülen Devletçi ve Planlı kalkınmaya şiddetle karşı çıkmakta, Türkiye'nin özel birikime dayalı, hafif tüketim mallarının üretimi yolu ile (gıda maddeleri, kiremit-tuğla, basit tarım aletleri imalatı vb.) uluslararası işbölümüne uygun sektörlerde uzmanlaşmasını önermektedir. Türkiye'nin 1930'lu yıllarda sanayi planlarına dayalı devletçi sanayileşme modelini de eleştiren rapor, "sanayi sadece zorla fabrikalar inşa etmekle yaratılmaz" ifadesi ile az gelişmiş bir ülkede devlet işletmelerine dayalı sanayi tesisleri yolu ile az gelişmişliği aşma yolundaki hızlı sanayileşme girişimine karşı çıkmaktadır. Rapor, "serbest" piyasa temelinde, özel birikime dayalı, tarım ve hafif sanayilere dayalı sektörler temelinde gerçekleştirilecek aşamalı

lerek, ABD'nin Türkiye'ye yardımda bulunmasının koşullarını içeren Türkiye'nin iktisadi durumu ve hükümetin iktisat politikalarına ilişkin bir rapor hazırlamıştır.⁸⁵ Rapor, Türkiye'deki planlamaya dayalı devletçi sanayileşme modelini şiddetle eleştirmekte, 1946 İvedili Sanayi Planı'nı "devlet sosyalizminin aşırı bir örneği" olarak tanımlayarak, Plan'da yer alan projelerin hiç birinin ABD'li yatırımcılara önerilebilecek nitelikte bulunmadığını belirtmektedir. Thornburg Raporu'nda belirtilen olumsuz görüşlerin netleştiği bir zamanda, hükümetin liberal eğilimli iktisatçılara hazırlatmaya başladığı 1947 Türkiye İktisadi Kalkınma Planı da (Vaner Planı) giderek netleşmeye başlamıştır.

"Devlet kadrolarının liberal kesimini temsil eden bürokratlardan oluşan Türk Ekonomi Kurumu üyeleri" tarafından hazırlanan⁸⁶ 1947 Türkiye İktisadi Kalkınma Planı, 1946 İvedili Sanayi Planı'nın aksine, sanayi sektörü yerine tarım sektörüne öncelik vermekte, dış kaynaklara ve ekonomide özel kesime dayalı bir gelişmeyi hedeflemektedir. Plan esas olarak ulaşım ve haberleşme gibi altyapı yatırımlarında yoğunlaşmayı öngörmektedir. Plan'da ulaşım ve haberleşme yatırımlarına öncelik verilmesinin arkasındaki temel mantık, tarımsal ürün ve hammadde-lerin dış pazarlara transferi önündeki engelleri kaldırmak ve üretimdeki metalaşma sürecini hızlandırmaktır. 1946 İvedili Sanayi Planı'nın aksine, 1947 Türkiye İktisadi Kalkınma Planı'nda üretken sektörler arasında kalkınmanın esas aktörü tarım sektörüdür. Diğer sektörler tarımsal gelişmeye yardımcı olacak şekilde düşünülmüştür.⁸⁷

bir sanayileşmeyi önermektedir. Thornburg Raporu ile birlikte, Batılı uzmanlarca hazırlanan, benzer içeriğe sahip raporlar için bkz. Hiltz Raporu (1948), Neumark Raporu (1949), Barker Raporu (1951), Martin ve Cush Raporu (1951), Leimgruber Raporu (1951) ve Maurice Chailloix Raporu (1959).

⁸⁵ 1946 yılı Cumhuriyet Türkiye'si'nin iktisadi ve siyasi tarihi açısından bir yol ayrımına işaret etmektedir. 1946 yılı tek parti rejiminden çok partili parlamenter rejime geçişin başlangıç tarihini göstermesi açısından önemli bir yılı temsil ederken, iktisadi açıdan da 1930'lı yıllardan radikal bir kopuşu ifade etmektedir. 1946 yılı öncesinde on altı yıldır izlenen kapalı, korumacı dış dengeye dayalı ve içe dönük iktisat politikalarının giderek gevşetildiği, ithalatın serbestleştirildiği ve bunun sonucu olarak dış açıkların kronikleşmeye başladığı, ekonominin giderek dışa bağımlılığının arttığı, bu nedenle, dış yardım, kredi ve yabancı sermaye yatırımlarıyla ancak varlığını sürdürebilen bir ekonomik yapının giderek yerleşmesi nedeniyle devletçi, korumacı politikalarından bir kopuşu ifade etmektedir. 1946 dönüşümü ile birlikte, sanayileşme hedefinden vazgeçilerek, tarım, madencilik ve alt yapı yatırımlarına ve inşaat sektörüne öncelik veren bir kalkınma anlayışı hakim olmuştur (Boratav, *Türkiye...*, s.94-95).

⁸⁶ Tekeli ve İlkin, *a.g.k.*, s.7.

⁸⁷ *a.k.*, s.16.

“Türkiye İktisadi Kalkınma Plânı’nın dayandığı esas temel yurdun zirai kalınması olduğuna ve bu da her şeyden evvel kara ve demiryolları ile denizyolları münakale şebekesinin tamamlanmasına ve nakil vasıtalarının artırılmasına, büyük ve küçük su işlerinin ikmaline, enerji kaynaklarının geliştirilmesine bağlı bulunduğuna göre, ulaştırma, sulama ve enerji işlerine ait plânların zirai kalkınma plânının birer mütemmim ve cüz’ü sayılması lazım geldiği aşikârdır. Bu düşüncü tarzına ve bundan evvelki iktisadi programların tatbikat şekillerine nazaran yurdumuzda kurulmuş ve kurulacak transformasyon sanayinin de nihayet zirai mahsullerimizin değerlendirilmesi esasına dayandığı ve dayanması icabettiği izahtan vârestedir.”⁸⁸

Kalkınma için tempolu sabit sermaye yatırımlarına ihtiyaç duyulduğu bir konjonktürde, Plan’da sanayi sektörü yatırımları sektörel öncelikler sıralamasında son sırada yer almaktadır. 1947 Planı, 1930’lu Beş Yıllık Sanayi Planlarının ve 1946 İvedili Sanayi Planı’nın aksine, dış kaynaklara dayalı bir gelişmeyi de öngörmektedir. Plan’a göre yatırımların %49 oranındaki kısmının dış kaynaklardan (Marshall yardımları ve kredilerden) sağlanması hedeflenmektedir. Hiç kuşkusuz bu gelişme, Cumhuriyetin kuruluşundan o zamana kadar izlenen temel politikalarından bir kopuşu da ifade etmektedir. Cumhuriyetin kuruluşundan 1946 dönüşümüne kadar olan dönemde kalkınmanın finansmanı temel olarak iç kaynaklara dayalı yapılmıştır. Başka bir anlatımla, Cumhuriyetin yönetici kadrolarının 1920’li ve 1930’lu yıllarda izlediği dış borçlara ve yabancı sermayeye karşı mesafeli tavrın, 1947 İktisadi Kalkınma Planı ile terk edildiği, önceki politikalarından kesin bir kopuşun sağlandığı anlaşılmaktadır.

Plan’da, Marshall⁸⁹ yardımları düşünülerek, tarımsal gelişmenin ihtiyaç duyacağı (başta traktör olmak üzere) tarımsal alet ve makinelerin ithalatı planlanmakta, böylelikle ABD’nin ihracatı için geniş bir pazarın yaratılması da hedeflenmiştir. Thornburg Raporu ve dış telkinlerin sonucunda hazırlanan 1947 Türkiye İktisadi Kalkınma Planı’ndan bir yıl sonra, Türkiye yardım programı kapsamına alınarak OEEC’ye üye olmuştur. Kısacası, 1947 Türkiye İktisadi Kalkınma Planı resmi olarak uygulamaya konmasa da, Türkiye’nin savaş sonrası (1946-1950) iktisat politikalarını öncelemesi açısından tarihi bir belge niteliğindedir.

⁸⁸ *a.k.*, s.52-53.

⁸⁹ Marshall Planı ile birlikte ABD Türkiye’ye borç vermeye başlamış, alınan borçlar ABD’nin artık kullanmadığı birinci nesilden kalma traktörlerin ithalatı için kullanılmıştır. Bunun sonucunda 1948 yılında 2000 olan traktör sayısı on yıl içerisinde 40.000 adet artmıştır. Tanktan bozma bu traktörlerin sonraki yıllarda toprak erozyonuna da neden olduğu anlaşılacaktır (Köymen, *a.g.k.*, s.105).

Türkiye savaş sonrası dönemle birlikte, Mart 1947 yılında kapitalizmin üst yapı kurumlarından IMF ve Dünya Bankası'na, Nisan 1948 yılında ise Avrupa İktisadi İşbirliği Örgütü'ne üye olmuştur. Marshall Planı kapsamına alınan Türkiye ile ABD arasında imzalanan İktisadi İşbirliği Anlaşması, Meclis'in 8 Temmuz 1948 yılında verdiği onayla yürürlüğe girmiş, aynı yılın Sonbaharında ABD heyeti yardım programına ilişkin görüşmeler için Türkiye'ye gelmiştir. Uluslararası kuruluşlar ile giderek sıklaşan ilişkiler sonucunda hükümetin talebi doğrultusunda Dünya Bankası, Barker⁹⁰ başkanlığında bir heyeti 1949 yılında Türkiye'ye göndermiştir. Heyetin hazırladığı rapor, büyük ölçüde Thornburg Raporu'na benzemektedir ve Marshall yardımının ruhu ve ilkelerini yansıtmaktadır. Rapor, Türkiye'nin teknolojik içeriği düşük emek ve kaynak yoğun sektörlerde uzmanlaşmasını, dış kaynağa ve özel sektöre dayalı bir gelişme stratejisi izlemesini ve bunun bir uzantısı olarak da devletçiliğin ve devlet müdahalelerinin tasfiyesini öngörmektedir.

SONUÇ

Uluslararası işbölümüne dayalı kapitalist dünya sistemi gelişmiş ülkeler ile azgelişmiş ülkeler arasındaki eşitsizlikleri daha da derinleştirerek azgelişmişliği yeniden üretmektedir. Bu bağlamda uluslararası işbölümü içerisindeki yerini değiştirme iradesini ortaya koyan azgelişmiş bir ekonominin azgelişmişlik olgusunu aşmasının en temel yolu, uluslararası işbölümünün öngördüğü sektörler dışında ekonomiye yapacağı iradi (voluntarist) müdahaleler ile yakından ilgilidir. Kuşkusuz

⁹⁰ Dönemin hükümeti tarafından yapılan davet üzerine, 1950 seçimlerinden hemen sonra Türkiye'ye gelen Dünya Bankası uzmanı Barker ve bir grup uzman tarafından hazırlanan rapor (The Economy of Turkey), Thornburg raporu ile büyük benzerlikler göstermektedir. Barker Raporu, Marshall yardımının temel felsefesi ve ilkeleri doğrultusunda hazırlanmıştır. Rapor, tıpkı Thornburg Raporu'nda olduğu gibi, Türkiye'nin tarımsal üretime ağırlık vermesini, özel kesimin gıda, basit makine-alet, deri işleri, tahta işleme, seramik ve çömlekçilik, köy el sanatları gibi hafif sanayilerde uzmanlaşmasını, KİT'lerin özelleştirilmesini, karayollarına öncelik verilmesini, planlama yerine "piyasa" ağırlık vermesini, devletin temel olarak alt yapı yatırımlarında yoğunlaşmasını önermektedir. Raporun temel önermelerinden birisi de, Türkiye'nin dış yardıma olan ihtiyacına yapılan vurgudur. Rapor ayrıca yüksek büyüme hızına da karşı çıkmaktadır (Avcıoğlu, a.g.k.; Stefanos Yerasimos, *Azgelişmişlik Sürecinde Türkiye*, Cilt:3, Gözlem Yayınevi İstanbul, 1974). Dünya Bankası kredilerini Türkiye'de dağıtmak üzere kurulmuş bulunan Türkiye Sınai Kalkınma Bankası (TSKB), temel olarak hafif sanayilere dayalı teşvik tercihleri listesini yayımlayarak, Barker Raporu'nu uygulamaya geçirmiştir (Kenan Mortan ve Cemil Çakmaklı, *Geçmişten-Geleceğe Kalkınma Arayışları*, Altın Kitaplar, İstanbul, 1987).

bu müdahale araçlarından en temel olanı planlamadır. 1930'lu yıllarda uygulanan planlamaya dayalı, devletçi sanayileşme modeli dünya ekonomisinin büyük bunalımla karşı karşıya kaldığı bir dönemde gerçekleşmiştir. Başka bir anlatımla, merkez kapitalist ülkelerin derin bir krizle karşı karşıya kaldığı, kapitalist blokta henüz hegemonik bir gücün ortaya çıkmadığı bir dönemde, Türkiye ve benzeri azgelişmiş ekonomiler kapitalist dünya sisteminden koparak ve ekonomiye planlama yolu ile müdahale ederek, ilk ve önemli sanayileşme atılımını gerçekleştirmiştir. Türkiye'nin 1930'lu yıllardaki sanayileşme deneyimi azgelişmiş bir ekonomide devletin planlama yolu ile ekonomiye müdahale ederek uluslararası ihtisaslaşmanın dışında önemli sanayileşme atılımlarının gerçekleştirilebileceğini ortaya koymuştur. İkinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte İBYSP uygulanamamış, Savaş sonrası gündeme gelen ve 1930'lu yılların sanayi planları gibi bağımsız bir sanayileşmeyi öncelikli hedef olarak öngören 1946 İvedili Sanayi Planı değişen uluslararası koşullar ve ülke içinde ticaret ve tarım burjuvazisinin artan iktisadi ve siyasi nüfuzu sonucu tasfiye edilerek, 1947 Türkiye İktisadi Kalkınma Planı hazırlanmıştır. 1947 Planı uygulamaya konmadığı halde temel öncelikleri açısından yeni uluslararası işbölümü ile uyumlu bir dönemin özelliklerinin kristalize olduğu bir belge niteliğindedir.

1946 dönüşümünü önceleyen iç dinamiklerdeki gelişme Savaş sonrası kapitalist dünya sisteminde meydana gelen gelişmelerle uyum halindedir. Başka bir anlatımla, 1946 dönüşümü iç ve dış dinamiklerin ahenkli bir uyumunu ifade etmektedir. Üretici sermayenin uluslararasılaşması ve ABD'nin hegemonik bir güç olarak kapitalist dünya sisteminin tepesine yerleşmesi, İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde gerçekleşmiştir. Kapitalist sistemin içine girdiği bu yeni genişleme evresinde, sermayenin kârlılığını artırmak ve bu bağlamda serbest dolaşımını sağlamak için hegemonik gücün öncülüğünde bir dizi yeni düzenleme gündeme gelmiştir. Söz konusu bu düzenlemelerden en temel olanı, 1944 yılında imzalanan anlaşmayla yürürlüğe giren Bretton Woods sistemidir. Bretton Woods sistemi çerçevesinde uluslararası sermaye hareketlerini sistemin ihtiyaçları doğrultusunda düzenlemek amacıyla IMF kurulurken, IMF'yi Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası (IBDR) ve GATT'ın kuruluşları izlemiştir. Amerikan kaynaklı yatırımlar, dış yardım ve krediler bu genişleme sürecinin azgelişmiş ülkelere yönelik temel araçlarını oluşturmuştur. Türkiye'ye ilişkin 1940'lı yıllardan itibaren metropol ülkeleri hazırlanan raporlarda "dış yardım" vurgusu

giderek belirginleşmeye başlamış, kalkınmanın ancak dış yardımlarla yapılacağı savunulmuştur. Kapitalizmin savaş sonrası yeniden yapılanmasına ilişkin düzenlemelerde Soğuk Savaş ve onun ideolojik atmosferinin etkisini de belirtmek gerekir. Bu bağlamda Soğuk Savaş, Sovyet bloğunun planlamaya dayalı yüksek kalkınma hızlarına ve Türkiye'nin 1930' yıllarda uyguladığı kalkınma modelinin başarımına rağmen, 1946 dönüşümünün (hegemonik piyasa söyleminin ve liberal iktisat politikalarının) Türkiye'de herhangi bir dirençle karşılaşmadan uygulanmasında önemli bir işlevi yerine getirmiştir. 1946 dönüşümü ile birlikte, 1930 ve izleyen yıllarda dış ticaret açığı vermeden sürdürülen sanayileşmenin yerini, 1947 yılından itibaren (liberalizasyon politikaları ile birlikte) kronik dış açıklar almaya başlamıştır. Böylelikle, Cumhuriyet ekonomisinin giderek dışa bağımlı olmasında belirleyici faktör kapitalist dünya ekonomisinin savaş sonrası içerisine girdiği bu yeni gelişme evresi olmuştur.

Türkiye'de planlı-kalkınmacı paradigmanın kökenlerini, siyasal düzlemde Atatürk'ün İzmir İktisat Kongresi'nde yaptığı konuşma ile, kuramsal düzlemde ise Kadrocularla başlatmak mümkündür. "İnkılâbın ideolojisini" oluşturma misyonunu üstlenen Kadrocular, piyasanın "anarşik" yapısı nedeniyle "planlı bir devletçilikten" yanadırlar. Hükümet, 1932 yılından itibaren BBYSP hazırlıklarına başlamış, 1934 yılında ise Plan uygulanmaya konmuştur. Kadrocular bu dönemde planlı kalkınmanın önemine işaret eden, Türkiye'nin ancak planlı kalkınma ile azgelişmişlik olgusunu aşabileceğine ilişkin yazılar kaleme almışlardır. Kadroculara göre kapitalist gelişme aynı zamanda emek ve sermaye arasındaki ilişkileri derinleştirerek, ulusal devletin inşa sürecini de olumsuz etkileyecektir. Kadroculara göre devlet eliyle kurulacak tesisler bir sınıflaşmaya yol açmayacak, bu kalkınma stratejisi bir plan yolu ile yürütülecektir. Devletçiliği temel çözüm yolu olarak gören Kadroculara göre bu devletçilik kapitalist ve sosyalist bir devletçilik değildir. Fransız devrimi ve Sovyet devrimleri bir sınıfa dayanmaktadır. Bu bağlamda Kadrocuların önerdiği devlet milli kurtuluş devletidir. Milli Kurtuluş Devleti, milleti sınıflara bölmeden, milli kuvvetlerin bir plan dahilinde kalkınmasını sağlayacaktır.

Kadroculara göre temel çelişki sanayi devrimini gerçekleştirerek üretimde ileri tekniği kullanan gelişmiş ülkeler ile hammadde ve tarımsal üretime dayalı uzmanlaşan azgelişmiş ülkeler arasındadır. Bu olgu gelişmiş ülkeler ile azgelişmiş ülkeler arasında eşitsizliğe dayalı bir sö-

mürü sisteminin doğmasına neden olmakta, gelişmiş ülkeler az gelişmiş ülkeleri pazar olarak kullanmaktadırlar. Kadroculara göre “Milli Kurtuluş Hareketi” Batı emperyalizminden kurtulmanın bir mücadelesidir. Kapitalizmin varlığını sürdürebilmesi sömürge ve yarı-sömürge ülkelerin kaynaklarına el koyması ile mümkündür. Bağımlılık Okulu’nun Savaş sonrasında geliştirdiği ve kabaca “uydu ülkelerin sanayileşmesi ancak metropol ülkelerden bir kopuşla mümkündür” ifade edilebilecek ana tezinin henüz 1930’lu yıllarda Kadrocular tarafından ileri sürüldüğü görülmektedir. Gene Bağımlılık Okulu’nun tezlerinden olan işbirlikçi (komprador) bir burjuvazinin bağımsız bir ekonominin inşasını engelleyeceği tezi Kadrocular tarafından 1930’lu yıllarda ileri sürülmüştür.

Kadrocuların 1930’lu yıllarda savunduğu planlı kalkınma paradigması, 1946 sonrasında dünya işbölümünde değişen hegemonik-sistemik ağırlık noktaları sonucu tasfiye edilerek, Türkiye ekonomisi dünya ekonomisine liberal politikalar çerçevesinde eklenilecektir. Cumhuriyetin anti-emperyalist bir ulusal kurtuluş savaşı verilerek kurulmasına ve Kurtuluş Savaşı’nı izleyen yıllarda ulusal ekonomiyi devletçi ve planlamacı bir sanayileşme stratejisi çerçevesinde inşa etme sürecine karşın, 1946 dönüşümü, 30’lu yılların planlı-kalkınmacı gelişme stratejisinden radikal bir kopuşu ifade etmektedir. Bu kopuş aynı zamanda, Cumhuriyetin kurucu kadrolarının 1920’li ve 30’lu yıllarda metropol ülkeler ile kurduğu mesafeli ve dikkatli ilişkilerin terk edilerek, emperyal devletlerin giderek Türkiye’nin üzerinde etkili olmaya başladığı bir dönemi de temsil etmektedir. 1946 dönüşümü ile birlikte, plansız ve programsız yılları temsil eden 1950’li yıllar sermaye birikimi açısından Cumhuriyetin kayıp yılları olacak, özel kesim sanayi yatırımları ise döviz tahsisinden faydalanmanın uğraşısına dönüşecektir. Böylelikle Cumhuriyetin kuruluş yıllarında benimsenen sanayileşerek kalkınma paradigmasına tekrar dönmek için (bu kez 1930’lu yıllarda olduğu gibi uluslararası işbölümüne rağmen değil), uluslararası Keynesçiliğin bir uzantısı olarak, 1960’lı ve 70’li yılların ithal ikamesine dayalı planlı kalkınma yıllarını beklemek gerekecektir.

KAYNAKÇA

- Akgüç Öztin “Cumhuriyet Döneminde Finans Politikaları ve Finansal Kurumlarda Gelişmeler”, *İktisat*, Sayı: 440, 2003, s.72- 88.
- Akosman İzzet, “Kongrenin Bilançosu”, *Türkiye İktisat Mecmuası*, 1948 Türkiye İktisat Kongresi Özel Sayısı, 1948, s.4-9.
- Amin Samir, *Unequal Development: An Essay on the Social Formation of Peripheral Capitalism*, The Harvest Press, 1976.
- Avcıoğlu Doğan, *Türkiye'nin Düzeni, Dün-Bugün-Yarın*, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1984.
- Aydemir Ş. Süreyya, “Plan Mefhumu Hakkında”, *Kadro*, 1(5), 1932, s.5-12.
- Aydemir Ş. Süreyya, “İç Pazar ve İktisatta Bütün'lük”, *Kadro*, 1(10), 1932, s.5.
- Aydemir Ş. Süreyya, “Polemik: Derebeyi ve Dersim”, *Kadro*, 1(6), 1932, s.41-45.
- Aydemir Ş. Süreyya, *İkinci Adam*, Cilt I, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1966.
- Aydemir, Ş. Süreyya, *İnkılâp ve Kadro*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1990.
- Aydemir, Ş. Süreyya, *Sıyu Arayan Adam*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2006.
- Aysan Mustafa, *Atatürk'ün Ekonomi Politikası*, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul, 2000.
- Baran Paul, *Büyümenin Ekonomi Politikası*, (Çev:Ergin Günçe), May Yayınları, İstanbul, 1974.
- Başar A. Hamdi, *İktisadi Devletçilik*, C.1, Matbaacılık ve Neşriyat Türk Anonim Şirketi, 1931.
- Başar A. Hamdi, *İktisadi Devletçilik*, C.2, Matbaacılık ve Neşriyat Türk Anonim Şirketi, 1933.
- Belge B. Asaf, “Plânlı Dış Ticaret ve Dış Ticaret Ofisleri”, *Kadro*, 3(28), s.27-34.
- Boratav Korkut, “Büyük Dünya Bunalımı İçinde Türkiye'nin Sanayileşme ve Gelişme Sorunları: 1929-1939”, *Makine Mühendisleri Odası Sanayi Kongresi*, Ankara, 1976, s.3-15.
- Boratav Korkut, “1923-1939 Yıllarının İktisat Politikası Açısından Dönemlendirilmesi”, *Atatürk Döneminin Ekonomik ve Toplumsal Tarihiyle İlgili Sorunlar Sempozyumu*, Yüksek İktisat ve Ticaret Mektebi Mezunları Derneği, İstanbul, 1977.
- Boratav Korkut, “İstikrar ve Yapısal Uyum Politikalarının Bir Bilançosuna Doğru”, *Cahit Talas'a Armağan*, Mülkiyeliler Birliği Yayınları: 9, Ankara, 1990, s.123-137.
- Boratav Korkut, “Sunuş”, *Türkiye Köy İktisadiyatı*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1990, s.III-VII.
- Boratav Korkut, *Türkiye İktisat Tarihi 1908-2002*, İmge Kitabevi, Ankara, 2003.
- Boratav Korkut, *Türkiye'de Devletçilik*, İmge Kitabevi, Ankara, 2006.
- Çavdar Tevfik, *Türkiye Ekonomisinin Tarihi 1900-1960*, İmge Kitabevi, Ankara, 2003.
- Çeçen A. Aydın. A. Suut ve Fatma Doğruel, *Türkiye'de Ekonomik Büyüme Yapısal Değişme ve Kriz*, Ege Yayınları, İstanbul, 1996.
- Chang Ha-Joon, *Kalkınma Reçetelerinin Gerçek Yüzü*, İletişim Yayınları, Ankara, 2003.
- Cardoso Fernando Henrique, “The Consumption of Dependency Theory in the United States”, *Latin America Research Review*, 12 (3), 1977, s.7-24.
- Doğruel Fatma ve Suut Doğruel, “Türkiye'de Bölgesel Gelir Farklılıkları ve Büyüme”, A.H. Köse, F. Şenses ve Erinç Yeldan (Der.), *Küresel Düzen: Birikim, Devlet ve Sınıflar*, İletişim Yayınları, 2003, s.287-318.
- Derin Haldun, *Türkiye'de Devletçilik*, Çituri Biraderler Basımevi, İstanbul, 1940.
- Eşiyok B.Ali , *Kalkınmada Bölgesel Farklılıklar, Büyüme Kutupları ve GAP (Tespitler ve Çözüm Önerileri)*, Türkiye Kalkınma Bankası Araştırma Müdürlüğü Yayını, GA-02-04-13, Ankara, 2002.
- Eşiyok B.Ali, *İller ve Bölgeler Düzeyinde İmalat Sanayi ve Sektörel Yapı (1927-1996)*, Türkiye Kalkınma Bankası Araştırma Müdürlüğü Yayını, GA-03-06-10, Ankara, 2003.
- Eşiyok B.Ali , *AB Sürecinde Türkiye'de Bölgesel Kalkınma Farklılıkları, Büyüme Kutupları, Sanayinin Mekansal Dağılımı ve Bölgesel Gelir*, Türkiye Kalkınma Bankası Araştırma Müdürlüğü Yayını, GA-05-07-20, Ankara, 2005.

- Eşiyok B.Ali, “Sanayileşmede Bölgesel Dengesizlikler, Büyüme Kutupları ve Bölgesel Gelir”, *Finans-Politik Ekonomik Yorumlar*, Sayı:499, 2005, s.30-44.
- Eşiyok, B.Ali, “Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerinin Kalkınmasına Yönelik Politika Önerileri”, *Finans-Politik Ekonomik Yorumlar*, Sayı:533, 2009, s.101-119.
- Ete Muhlis, “Devletçilik ve Plânlı İktisat”, *Ekonominin Bugünkü Meseleleri*, 1934, s.92-115.
- Frank A. Gunder *Capitalism and Underdevelopment in Latin America*, Monthly Review Press, New York, 1967.
- Frank A. Gunder Azgelişmişliğin Gelişmesi”, *Azgelişmişlik ve Emperyalizm*, (Der. A.Aksoy), Gözlem Yayınları, İstanbul, 1975.
- Feroz Ahmad, *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, (Çev. Yavuz Alogan), Kaynak Yayınları, İstanbul, 2002.
- Gülalp Haldun, “Bağımlılık ve Dünya-Sistemi Teorileri: Frank İle Wallerstein'in Eleştirisi”, *II. Tez Kitap Dizisi*, Sayı: 3, 1986, s.28-48.
- Gülalp Haldun, *Gelişme Stratejileri ve Gelişme İdeolojileri*, Yurt Yayınları, Ankara, 1987.
- Günçe Engin, “Türkiye’de Planlamanın Dünü-Bugünü-Yarını”, *Toplum ve Bilim*, Sayı:14, 1981, s.84-97.
- Herslag Z.Y, *Turkey: The Challenge of Growth*, E.J.Brill, Leiden, 1968.
- İnalçık Halil, *Türkiye Tekstil Tarihi Üzerine Araştırmalar*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2008.
- İnan Afet, *Devletçilik İlkesi ve Türkiye Cumhuriyeti'nin Birinci Sanayi Planı*, TTK Yayını, Ankara, 1972.
- İnan Afet, *Türkiye Cumhuriyeti'nin İkinci Sanayi Planı 1936*, TTK Yayını, Ankara, 1973.
- İnönü İsmet, “Fırkamızın Devletçilik Vastı”, *Kadro*, 2(22), 1933, s.4-6.
- İnönü İsmet, *Cumhuriyetin İlk Yılları-II*, Cumhuriyet Gazetesi Yayını, İstanbul, 1998.
- İriboz Munir, “Ziraate Planlı Çalışmak Zarureti”, *Kadro*, 3(25), 1934, s.45-48
- Kazgan Gülten, *Tanzimat'tan XXI. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi*, Altın Kitaplar, İstanbul, 1999
- Kepenek Yakup “Türk Sanayinde Yatırımlar Üzerine Bir Deneme”, *Cumhuriyetin 50. Yılında Türkiye’de Sanayileşme ve Sorunları Semineri*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları No.382, Ankara, 1974, s.17-84.
- Kepenek Yakup ve Nurhan Yentürk, *Türkiye Ekonomisi*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2001.
- Keyder Çağlar, *Türkiye’de Devlet ve Sınıflar*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1989.
- Keyder Çağlar, *Dünya Ekonomisinin İçerisinde Türkiye:1923-1929*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1993.
- Kılıçdaroğlu Kemal, *1948 İktisat Kongresi*, Sermaye Piyasası Kurulu Yayınları, Ankara, 1997.
- Köymen Oya, *Sermaye Birikirken: Osmanlı, Türkiye, Dünya*, Yordam Kitap, İstanbul, 2007.
- Kuruç Bilsay, *Mustafa Kemal Döneminde Ekonomi*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1987.
- Kuruç Bilsay, *Belgelerle Türkiye İktisat Politikası (1929-1932)*, 1. Cilt, AÜSBF Yayını, Ankara, 1988.
- Kuruç Bilsay, *Belgelerle Türkiye İktisat Politikası (1933-1935)*, 2. Cilt, AÜSBF Yayını, Ankara, 1993.
- Kuruç Bilsay, “Cumhuriyet Döneminde İktisat Politikaları Üzerine Gözlemler”, *Bilanço 1923-1998*, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1999, s.21-31.
- Kuruç Bilsay, “1930’ların Sanayi Hareketinde Unutulanlar ve Az Bilinenler”, *75 Yılda Çarklar’dan Chip’lere*, Tarih Vakfı Yayınları, 1999, s.85-106.
- Küçük Yalçın “Türkiye’de Planlama Kavramının Gelişimi Üzerine”, *ODTÜ Gelişme Dergisi*, 1981 Özel Sayısı, 1981, s.79-115.
- Küçük Yalçın, *Planlama, Kalkınma ve Türkiye*, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1985.

- Mortan Kenan ve Cemil Çarmıklı, *Geçmişten-Geleceğe Kalkınma Arayışları*, Altın Kitaplar, İstanbul, 1987.
- Prebisch Raul, *The Economic Development of Latin America and Its Principal Problems*, United Nations, 1950.
- Rozaliyev Y.N, *Türkiye'de Kapitalizmin Gelişme Özellikleri 1923-1960*, (Çev.Azer Yaran), Onur Yayınları, Anlara, 1978.
- Ökçün Gündüz, *Türkiye İktisat Kongresi, 1923 İzmir, Haberler, Belgeler, Yorumlar*, AÜSBF Yayını, Yayın No:262, Ankara, 1968.
- Ölçen A. Nejat, "1923-1938 Döneminde Birinci ve İkinci Sanayi Planları", *Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası ve Türkiye'nin Ekonomik Gelişmesi*, AÜSBF Yayını, Ankara, 1982, s.133-149.
- Önder İzzettin, "Ekonomik Açından Bir Değerlendirme", *Ulusal Sorunlar ve Çözüm Yolları*, (Der. İlhan Azkan), Ekin Kitabevi, 2001, s.91-105.
- Savran Sungur, "Azgelişmişlik: Eşitsiz ve Bileşik Gelişme", *11. Tez Kitap Dizisi*, Sayı:3, 1986, s.49-72.
- Sönmez Atilla, *Doğu Asya "Mucizesi" ve Bunalımı Türkiye İçin Dersler*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2001.
- Sönmez Mustafa, *Kapitalist Devlet İşletmeleri ve Türkiye*, Tüm İktisatçılar Birliği Yayınları, Ankara, 1978.
- Sönmez Mustafa, *Doğu Anadolu'nun Hikâyesi*, Arkadaş Yayınevi, Ankara, 1992.
- Sönmez Mustafa, *İstanbul'un İki Yüzü:1980'den 2000'e Değişim*, Arkadaş Yayınları, Ankara, 1996.
- Sönmez Mustafa, *Gelir Uçurumu Türkiye'de Gelirin Adaletsiz Bölüşümü*, OM Yayınevi, İstanbul, 2001.
- Şabudak Özcan, *Unutulmuş Bir Devletçi İktisat Vekili-Mustafa Şeref Özkan*, Libra Kitapçılık ve Yayıncılık, İstanbul, 2009.
- Tekeli İlhan ve Selim İlkin, *Savaş Sonrası Ortamında 1947 Türkiye İktisadi Kalkınma Planı*, Türkiye Belgesel İktisat Tarihi 1, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Ankara, 1981.
- Tekeli, İlhan ve İlkin, Selim, *Uygulamaya Geçerken Türkiye'de Devletçiliğin Oluşumu*, Türkiye Belgesel İktisat Tarihi Serisi, No.3, ODTÜ Yayını, Ankara, 1982.
- Tekeli, İlhan ve İlkin, Selim, *1929 Dünya Buhranında Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları*, ODTÜ, Ankara, 1983, s.123-124.
- Tekeli İlhan ve Selim İlkin, *Bir Cumhuriyet Öyküsü Kadrocuları ve Kadro'yu Anlamak*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2003.
- Tekeli İlhan ve Selim İlkin, *Cumhuriyetin Harcı Köktenci Modernitenin Doğuşu*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, , 2003, s.473-475.
- Tezel Y. Sezai, *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1994.
- Thornburg Max W. , *Türkiye Nasıl Yükselir?* , Nebioğlu Yayınevi, İstanbul.
- Timur Taner, *Türk Devrimi ve Sonrası, 1919-46*, Doğan, Ankara, 1971.
- Toprak Zafer , "Unutulan Kongre:1948 Türkiye İktisat Kongresi", *İktisat*, Sayı: 211-212, 1982, s.37-43.
- Tökin İ. Husrev, "Türkiye'de Derebeylik Rejimi", *Kadro*, 1(7), 1932, s.16-24.
- Tökin İ. Husrev "Türkiye Köy İktisadiyatında Borçlanma Şekilleri", *Kadro*, 1(3), 1932, s.25-34.
- Tökin İ. Husrev, "Milli Kurtuluş Devletçiliği II", *Kadro*, 2(19), 1933, s.23-31.
- Tökin İ. Husrev, "Beş Senelik Sanayi Programı ve Kredi Meselesi", *Kadro*, 3(28), 1934, s.19-23.
- Tökin İ. Husrev, "Beş Senelik Programın Manası", *Kadro*, 3(27), 1934, s.26-30.
- Tökin İ. Husrev "Millet İçinde Sınıf Meselesi", *Kadro*, 3(25), 1934, s.34-37.

- Tökin İ. Husrev, “Millet İçinde Sınıf Meselesi II”, *Kadro*, 3(26), 1934, s.20-26.
- Tökin İ. Husrev, *Türkiye Köy İktisadiyatı*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1990.
- Tör V. Nedim , “Müstemele İktisadiyatından Millet İktisadiyatına”, *Kadro*, 1(1), 1932, s.8–11.
- Tör V. Nedim, “Sanayi Plânından Sonra Ziraat Planı”, *Kadro*, 1934 (35-36), s.23-27.
- Türel Oktar , “Keynesgil İktisadın Türkiye’ye Yansımaları”, *Mülkiye*, Sayı:254, 2007, s.84–92.
- Türkeş Mustafa , “Kadro Dergisi”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce, Kemalizm*, Cilt. 2, 2001, s.464–476.
- Ülken Yüksel, “Atatürk ve Ekonomide Devlet Müdahalesi”, *İktisat Fakültesi Mecmuası*, 39 (1-4), 1981, s.92.
- Yenal Oktay, *Cumhuriyetin İktisat Tarihi*, Homer Kitabevi, İstanbul, 2003.
- Yerasimos Stefanos, *Az gelişmişlik Sürecinde Türkiye*, Cilt:3, Gözlem Yayınevi, İstanbul, 1974.
- Wallerstein Immanuel, *The Modern World-System*, Cilt III, Academic Press, New York, 1989.